

GAJEVA KLASIFIKACIJA JUŽNOSLAVENSKIH JEZIKA I NARODA U VRIJEME NASTANKA »KRATKE OSNOVE HORVATSKO-SLAVENSKOGA PRAVOPISANJA« IZ 1830. GODINE

Nikša Stančić

Oko 1830. god. već je postojala društvena situacija kao podloga za pokretanje hrvatskog preporodnog pokreta, ali nisu postojali preduvjeti za jasno artikuliranje njegovih ciljeva. Plemičko-građanska socijalna jezgra u banskoj Hrvatskoj (Hrvatskoj i Slavoniji) već se bila oblikovala i razvila integrativne snage, ali je u svojoj svijesti ostala vezana uz tradiciju feudalne ideologije. Nedostajala je skupina sposobna da se oslobodi feudalnog ideološkog sustava, da prihvati građanski ideološki koncept nacije, te ponudi novi, kreativni aspekt sagledavanja postojeće situacije i ideološku predodžbu o njenu prevođenju na nove osnove. Generacija mlade inteligencije će plemićkom i visokom, uglavnom trgovačkom građanskom sloju na prijelazu iz feudalizma u kapitalizam ponuditi takav aspekt. Ona će izgraditi strukturu nacionalno-integracijske ideologije u koju će unijeti nove elemente i koja će na drugačiji način organizirati elemente preuzete iz tradicije. Međutim, oko 1830. god. mlada generacija je tek dozrijevala u visokoškolskim klupama u Zagrebu, Grazu i Pešti.

Problemi pripremnog razdoblja Hrvatskog narodnog preporoda prelamali su se i kroz problematiku izgradnje standardnog jezika i jedinstvene ortografije. U to vrijeme aktivna skupina višeg građanstva i plemstva bila je stavljena u odsudnu situaciju u kojoj nije mogla izbjeći rješavanje dilema što su se vezivale uz izgradnju standardnog jezika kao jednog od bitnih civilizacijskih problema, napose kod slavenskih naroda srednjo-istočne Evrope u razdoblju izgradnje modernih društvenih institucija. Latinski je bio, kao službeni jezik, na umoru. Ugarska i Hrvatska bile su posljednji prežetak latinskog univerzuma evropskog feudalizma. U Ugarskoj je bio otvoren put uklanjanju latinskog kao službenog jezika i njegovoj zamjeni mađarskim. Hrvatsko plemstvo je naprotiv inzistiralo na njegovu očuvanju.¹ Jezik najvišeg društvenog sloja u Hrvatskoj i Slavoniji, te visokog građanstva,

---

¹ O odnosu hrvatskog plemstva prema problemu službenog jezika u pripreмној фази preporoda v. kod: J. Šidak, Hrvatske zemlje u razdoblju nastajanja preporodnog pokreta (1790—1827), *Historijski zbornik XXXIII—XXXIV*, (Zagreb) 1980—81, 51—98.

njegova saobraćaja, poslovanja i zadovoljavanja kulturnih potreba, u to je doba bio njemački. Standardizirani jezici »horvatski« na kajkavskoj i »slavonski« na štokavskoj osnovici zadovoljavali su potrebe slojeva na nižoj civilizacijskoj razini i u tom trenutku nisu bili osposobljeni za funkcije koje je ispunjavao njemački jezik.² U postojećoj situaciji moglo se pristupiti izgradnji jednog standardnog jezika na (južno)slavenskoj osnovici, namijenjenog potrebama najviših društvenih slojeva samo ako ti slojevi nađu interes i pokažu volju da podupru takav naporan poduhvat. Dotad je problem izgradnje takvog standardnog jezika bio predmetom interesa pojedinaca, a ne područje sustavnoga rada. Dapače, kao potencijalni konkurent njemačkom, počeo se pojavljivati mađarski jezik. Vrata njegovu mogućem prodiranju u više društvene slojeve otvorilo je hrvatsko plemstvo. Preplašeno da će uvođenjem mađarskog jezika kao službenog u Ugarskoj ostati bez mogućnosti utjecaja na odluke centralnih ugarskih tijela nadležnih i za Hrvatsku, ono je zaključcima sabora iz 1827. i 1830. god. poduprtim zaključcima županijskih skupština uvelo mađarski jezik kao obvezatan predmet u škole.³ Međutim, oko 1830. god. sazrela je već socijalna situacija i stekle su se prilike (sukob s ekonomskim, socijalnim i političkim interesima mađarskog plemstva)⁴ za manifestiranje nacionalno-integracijskog procesa koji je vodio oblikovanju hrvatske nacije i u kojem će zbog specifičnosti odnosa karakterističnih za male, neslobodne i neujedinjene narode tog doba upravo rad na oblikovanju standardnog jezika biti upotrijebljen kao medij nacionalne propagande, a nacionalni standardni jezik postati sredstvom nacionalne identifikacije.

Ljudevit Gaj, najzreliji u skupini mlade inteligencije, najgipkiji po načinu razmišljanja i zbog toga najsposobniji da inicira preokret u socijalnoj svijesti potreban za pokretanje preporoda, izgradio je već do 1830. god. bitne elemente novog ideološkog sustava. Gaj se upravo u odlučujućem trenutku hrvatskog nacionalno-integracijskog procesa pokazao sposobnim prihvatiti novi model ideologije i prema tom modelu izgraditi sustav nacionalno-integracijske ideologije. Na njemu je utemeljio i svoju koncepciju nacionalnog standardnog jezika, te strategiju rada na njegovu oblikovanju. S novih je pozicija u javnosti prvi put nastupio kao dvadeset jednogodišnji student prava u Pešti, brošurou »Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja«, tiskanom 1830. god. u Budimu. U njoj je iznio prijedlog reforme latiničke grafije, pri čemu je izradu jedinstvene latiničke grafije za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju, te za slovenske zemlje, odnosno za Južne

---

² O »višejezičnosti« u građanskoj Hrvatskoj i Slavoniji v. kod: W. Kessler, *Politik, Kultur und Gesellschaft in Kroatien und Slawonien in der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts*, München 1981. i napose u studiji: isti, *Buchproduktion und Lektüre in Zivilkroatien und -slawonien zwischen Aufklärung und »Nationaler Wiedergeburt« (1767—1848)*, *Archiv für Geschichte des Buchwesens* XVI, (Frankfurt a M) 1976, 339—790; isti, *Društvena podloga upotrebe hrvatskog kajkavskog jezika u prvoj polovici XIX stoljeća*, *Hrvatski dijalektološki zbornik* 6, Zagreb 1982, 217—222.

³ Šidak, *Hrvatske zemlje*, n. dj., F. Šišić, *Hrvatska povijest* III, Zagreb 1913, 136, 141, 142; isti, *Biskup Strossmayer i jugoslavenska misao*, Beograd 1922, 103, 105, 106.

⁴ R. Bičanić, *Počeci kapitalizma u hrvatskoj ekonomici i politici*, Zagreb 1952, 146, 147; I. Karaman, *Privreda i društvo Hrvatske u 19. stoljeću*, Zagreb 1972, 15—19.

Slavene koji se služe latinicom, shvatio kao prvi korak na putu prema realizaciji svojih jezičnih i općenito nacionalnih ciljeva.

Svojom brošuricom Gaj je unio nov način razmišljanja. On je probleme hrvatske nacionalne integracije stavio u slavenski kontekst, predstavio ih je kao dio problematike slavenskog pokreta (»slavenske renesanse« prije svega kod Slavena u Habsburškoj monarhiji) i njihovo rješenje prikazao kao jedan od ciljeva »kulturnog sveslavenstva«. Taj slavenski aspekt omogućio je vodećoj društvenoj skupini da se iz okvira feudalne ideologije zasnovane na državnom pravu prebaci na nov kolosijek nacionalne ideologije. Iz aspekta »kulturnog sveslavenstva« i potrebâ hrvatske nacionalne integracije proizašla su i načela na kojima je Gaj temeljio svoja jezična shvaćanja i prijedloge ortografske reforme. God. 1830. on je iznio njihovu prvu varijantu koju je izradio pod neposrednim dojmom otkrića novog aspekta. Kasnije će te prijedloge mijenjati i do 1835. god. iznijeti u konačnom obliku, zasnižući ih i tada na načelima koja su ga fascinirala 1830. god.

1. Gajeva »Kratka osnova« i pokušaj uvođenja nove ortografije

Gaj je krenuo u Graz gdje će pohađati »filozofiju« (kao pripremni studij) 1827—29. god., osjećajući silnice koje su proizlazile iz hrvatskog integracijskog središta u banskoj Hrvatskoj i potrebu za oblikovanjem ideologije koja će dovesti do svijesti i intenzivirati hrvatski nacionalno-integracijski proces u plemićkom i višem građanskom sloju. Krenuo je u potragu za elementima nacionalno-integracijske ideologije, a namjeravao ih je naći u podacima iz hrvatske povijesti.⁵ Namjeravao je izgraditi povijesnu predodžbu o individualnosti hrvatskog naroda i kontinuitetu njegova postojanja kao bitni element te ideologije. Međutim, Gaj se u Grazu — družeći se sa slovenskim studentima — našao usred slovenske »borbe za jezik«, upoznao se s ideologijom kulturnog sveslavenstva i uočio snagu koju je ono oslobađalo u slavenskim preporodnim pokretima, te otkrio u jeziku mnogo pogodnije sredstvo za iniciranje nacionalno-integracijskih aktivnosti. Jezični medij bio je kod slavenskih naroda Habsburške monarhije mnogo atraktivniji i djelotvorniji, jer je najvišem društvenom sloju koji je ulazio u proces nacionalne integracije omogućavao da se angažira u gorućoj problematici izgradnje standardnog jezika kao elementarne potrebe tog sloja, što je u uvjetima vanjskog pritiska vodilo identifikaciji jezika i nacije. Bilo je to ujedno vrijeme pojačanog nastojanja Ugarskog sabora da pripremi teren za uvođenje mađarskog jezika kao službenog i u banskoj Hrvatskoj, te nemoći hrvatskog plemstva da tim nastojanjima suprotstavi kreativnu alternativu. Zbog toga se Gaj okrenuo prvenstveno problemima jezika i ortografije. Svoja historijska istraživanja je zapostavio, ali ih nije napustio jer je predodžba o povijesnom razvitku hrvatskog naroda ostala drugom bitnom komponentom njegove ideologije, s kojom je korigirao i neka stajališta suvremene slavističke znanosti što su se kosila s potrebama njegove nacionalno-integracijske ideologije. Rješenje jezičnih i ortografskih problema Gaj je koncipirao u skladu s vlastitom

---

⁵ O tome piše sam Lj. Gaj u nacrtu svog životopisa: Lj. Gaj, Vjekopisni moj nacrtak, objelodanjen kod: V. Gaj, Knjižnica Gajeva, Zagreb 1875, str. XXIV. Usp. također: J. Horvat, Ljudevit Gaj, Zagreb 1975, 27, 32.

klasifikacijom slavenskih jezika i naroda, koju je tih godina izgrađivao kao bitni element nacionalne ideologije.

Gaj je već u Grazu izradio neke prijedloge ortografskih rješenja o kojima je 1829. god. raspravljao sa slovenskim kolegama.⁶ U isto vrijeme bio je u dodiru sa svojim vršnjacima koji su »filozofiju« studirali u Zagrebu, napose preko Dragutina Rakovca, svog sudruga iz gimnazijskih klupa u Varaždinu. Međutim, u Pešti gdje se upisao na studij prava (1829—31) susreo se s Janom Kollárom i u njegovoj ideologiji našao model koji je odgovarao potrebama hrvatske nacionalno-integracijske ideologije kako ih je sam osjećao. U Pešti je 1830. god. izgradio bitne obrise svoje nacionalne ideologije i postavio svoju ortografsku reformu na nova načela. Svoju »Kratku osnovu« izradio je na tim ideološkim i ortografskim načelima.

Gaj je rad na »Kratkoj osnovi« dovršio tijekom prve polovine 1830. god. i čitopis predao na odobrenje cenzuri u susjednom Budimu. U uredu cenzure Gaj je kao cenzora susreo Antuna Nagya, Slavonca Požežanina. Nagy je svojedobno bio profesor na visokoj školi, Kraljevskoj akademiji znanosti u Zagrebu (1807—11), a još uvijek je obnašao dužnosti u zemaljskom sudstvu i bio prisjednik Zagrebačke županije.⁷ On je svakako s velikim zanimanjem pročitao rukopis mladića koji mu se predstavio, jer se i sam aktivno zaokupljao problemima oblikovanja jedinstvene ortografije za »horvatski« i »slavonski« jezik.⁸ Nagy je Gajevu rukopisu dao imprimatur 22. srpnja 1830., napisavši na kraju rukopisa »Kratke osnove«:

*Exped[itum] ex officio Revisoratus librorum
Budaë 22a Julij 1830.
Admittitur ad imprimendum
Antonius Nagy
Librorum censor et revisor.⁹*

Djelo je tiskano u tiskari Kraljevskog sveučilišta u Budimu tijekom ljeta 1830., kao brošurica malog formata s 26 stranica teksta. Tiskano je dvojezično, s usporednim tekstovima, na lijevoj stranici na hrvatskom kajkavskom, a na desnoj na njemačkom jeziku.¹⁰

⁶ J. Matijašić — Lj. Gaju, Ptuj 23. X 1829, kod: V. Deželić, Pisma pisana dru Ljudevitu Gaju i neki njegovi sastavci (1828—1850), Građa za povijest književnosti hrvatske 6, Zagreb 1909, 134, 135.

⁷ V. Dukat, Dvije tri o životu i književnom radu Požežanina Antuna Nagya, Rad JAZU 214, Zagreb 1916, 113, 114; F. Fancev, Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskog preporeda (1790—1832), Građa za povijest književnosti hrvatske 12, Zagreb 1933, Uvod str. XLII.

⁸ V. uvod u djelo: A. Nagy, Novi i stari kalendar za prosto leto 1818, Budim 1817., kod: Fancev, Dokumenti, 124—129.

⁹ Rukopis Gajeve »Kratke osnove« nalazi se u spisima Gajeve ostavštine u zbirci Rijetkosti Nacionalne sveučilišne biblioteke u Zagrebu (NSB, Ljudevit Gaj, Rukopisna zbirka, R 4701 A III 16). Faksimil zadnje stranice rukopisa na kojem se nalazi imprimatur v. kod: Z. Vince, Putovima hrvatskog književnog jezika, Zagreb 1978, 190.

U djelu: J. Kollár, Spisy III, Prag 1862, 38 i sl. i po njemu kod: Horvat, Ljudevit Gaj, n. dj. 53 navedeno je da je cenzor u Budimu dao imprimatur za Gajevu »Kratku osnovu« potkraj proljeća 1830. god.

¹⁰ Lj. G [a j], Kratka osnova horvatsko-slavenskoga pravopisanja, poleg mudroljubnih, narodnih i prigospodarnih temeljov i zrokov — Kurzer Entwurf einer kroatisch-slavischen Orthographie nach philosophischen, nationälen und ökonomischen Grundsätzen, Budim 1830.

Gaj je svakako u Pešti sačekao da dobije imprimatur, a možda je ostao u Pešti i dok tiskanje nije bilo dovršeno.¹¹ preuzeo nakladu i tek nakon toga krenuo u Krapinu s namjerom da kod kuće provede školske praznike. Njegova brošura je vrlo brzo postala poznatom i izazvala je međusobno suprotne reakcije. Skupina studenata Kr. akademije znanosti u Zagrebu — dijelom Gajevih sudrugova iz gimnazije, ali najvećim dijelom njemu od ranije nepoznatih vršnjaka koji su također razmišljali o problemima jezika i ortografije — primila ju je s oduševljenjem. Pojedinci poput Dragutina Rakovca počeli su već u rujnu upotrebljavati u pismima neka od njenih ortografskih rješenja.¹² S druge strane, naišla je na otpor čini se prije svega starijeg svećenstva obiklog u uporabi kajkavskog jezika u propovijedima i općenito u kontaktu s vjernicima na selu i dijelom u gradovima uže Hrvatske. Ono je bilo najaktivnije u kajkavskoj pismenosti prve trećine 19. st. i njen glavni konzument.¹³ Napose je žestoko, protiv samih načela na kojima je Gaj zasnivao prijedlog svoje ortografske reforme, reagirao jedan od najistaknutijih kajkavskih pisaca toga vremena Tomo Mikloušić.¹⁴

Gaj svoj prijedlog nije smatrao prilogom teoretskim raspravama već rješenjem pogodnim za neposrednu primjenu. Smatrao je da bi prihvaćanjem njegove ortografije kao zajedničke za Hrvatsku i Slavoniju bila postavljena ma kako mala, ali ipak prva efikasna prepreka nastupanju »zlosretnog mađarizma« (»unselige mađarismus« — izrazio se u pismu Šafařiku početkom 1831. godine).¹⁵ Međutim, njegova generacija je još uvijek bila na studiju, uglavnom prava i teologije, te nije imala ni utjecaja ni društvenog ugleda i nije mu u tim namjerama mogla pomoći. Gaj od nje nije ni tražio potporu. Dapače, nije požurio da svojim znancima pošalje »Kratku osnovu« nakon što je bila otisnuta. Rakovac, s kojim se Gaj dopisivao o »domorodnim« stvarima i preko praznika se posjećivao, u rujnu 1830. još nije imao u rukama »Kratku osnovu«, a pojedina slova iz nje koja je u pismu Gaju upotrebljavao vjerojatno je upoznao iz tuđeg primjerka, možda kupljenog kod

---

Reprint Gajeve »Kratke osnove« objelodanjen je u izdanju Međunarodnog slavističkog centra u Zagrebu u seriji *Cymelia croatica*, Biblioteka pretisaka, sv. 1, Zagreb 1983. i u djelu: Polemike u hrvatskoj književnosti (prir. I. Krtalić) I, Zagreb 1982, 37—57. Tekst je prenesen kod: Fancev, Dokumenti, 221—235; v, također bez njemačkog teksta: Ilirska knjiga (prir. A. Barac), Beograd 1931; Hrvatski preporoditelji za svoj narod (prir. V. Prestini), Zagreb [1933].

¹¹ Horvat, Ljudevit Gaj, n. dj., 53.

¹² Dragutin Rakovac, Gajev sudrug iz varaždinske gimnazije, već je u rujnu 1830. poznavao Gajevu »Kratku osnovu«. U pismu koje je Gaju 27. IX 1830. iz Zagreba poslao u Krapinu istaknuo je »peldu (uzor; N.S.) od Njih (Gaja; N. S.) vsem Horvatom danu, koju med oztalemi pokazali jesu, vu vandanju zadnje Njihove knjige«. Molio je Gaja da mu pošalje jedan primjerak knjige, ali ju je već poznavao, jer je pismo napisao u grafiji u njoj predloženoj. Od Gaja je knjigu dobio prije 20. X 1830. V. pisma: D. Rakovac — Lj. Gaju, Zagreb 27. IX i 20. X 1830., Deželić, Pisma Gaju, 162—164. — Horvat, Ljudevit Gaj, n. dj., 53. netočno navodi da je »Kratka osnova« bila dotiskana krajem rujna i da je bila u rukama čitalaca tek početkom listopada 1830.

¹³ O autorima i konzumentima kajkavske književnosti tog razdoblja v. kod: Kessler, Buchproduktion, 402—405, 480—488.

¹⁴ Lj. Gaj — P. J. Šafařiku, [Pešta, sijećanj 1831.], Deželić, Pisma Gaju, 337—338. Priređivač je ovaj nacrt pisma datirao godinom 1830. Ono je nastalo u sijećnju 1831., jer u njemu Gaj konstatira da je »Kratka osnova« tiskana prošle godine. Sijećnjom 1831. ovo pismo datira i F. Fancev, Ilirstvo u hrvatskom preporodu, Ljetopis JAZU 49, Zagreb 1937, 154.

¹⁵ Gaj — Šafařiku, Pešta, sijećanj 1831, Deželić, Pisma Gaju, 339.

nekoj od zagrebačkih knjižara. Morao je Gaja moliti da mu pošalje jedan primjerak i dobio ga je tek u listopadu.¹⁶ Mojsije Baltić, Gajev sudrug u Grazu u kovanju rodoljubnih planova, koji se dođuše po završetku studija i nakon odlaska na službu u Krajinu Gaju rijetko javljao, znao je krajem listopada 1830. da je »Kratka osnova« tiskana, ali je još nije imao u rukama.¹⁷ Gaj nije mogao svoju ortografiju afirmirati ni preko nekog od književnih autoriteta koji bi je prihvatio (i sami skromni kajkavski književni autoriteti bili su mu protivni), niti je mogao pokušati da je uvede u javnu uporabu preko zagrebačkog njemačkog novinstva.

Gaj je zaključio da mu je preostao jedino oficijelni put — pokušaj da ishodi naredbu Ugarskog namjesničkog vijeća o uvođenju njegove ortografije u školske udžbenike. Zbog toga su prije njegovih vršnjaka »Kratku osnovu« u Zagrebu dobili u ruke nadzornik osnovnih škola u Hrvatskoj i Slavoniji i cenzor za zagrebačko okružje Tomo Koščak, te profesor na Kr. akademiji znanosti, Romuald Kvaternik.¹⁸ Čini se da je Gaj upravo zbog razgovora s Koščakom, možda i još s nekim osobama čija bi mu pomoć dobro došla, krajem listopada 1830. na kratko doputovao iz Krapine u Zagreb.¹⁹ Ishod rasprave s Koščakom, zagovornikom slavonske grafije, bio je povoljan.²⁰ Sa svojim vršnjacima, osim možda s Rakovcem (veći dio njih je za školskih praznika bio izvan Zagreba) nije se susreo.²¹ Mogao je nedugo zatim, u studenome 1830. god. otputovati u Peštu,²² zadovoljan rezultatima razgovora u Zagrebu. U Pešti je ponovo razgovarao s cenzorom Nagyem i od njega također dobio podršku za svoje planove. Čini se da je bio u pismenim dodirima s nekim od osoba iz slovenske sredine koje je upoznao za studija u Grazu i od njih dobio uvjerenja da će i Slovenci prihvatiti njegovu ortografiju ako ona bude uvedena u Hrvatskoj i Slavoniji. Gaj je u siječnju 1831. mogao (ili je vjerovao da može) s dosta samopouzdanja pisati Pavlu Jozefu Šafaříku, Kollárovu prijatelju i suradniku u izdavanju slovačkih narodnih pjesama, tada ravnatelju gimnazije u Novom Sadu, o spremnosti Nagya, Koščaka i više neimenovanih utjecajnih osoba da kod Ugarskog namjesničkog vijeća podrže prijedlog o tiskanju školskih knjiga u Hrvatskoj i Sla-

¹⁶ Rakovac — Gaju, Zagreb 27. IX i 20. X 1830, Deželić, Pisma Gaju, 162—164. Rakovac je još u pismu Gaju iz Zagreba od 28. VI 1830 (n. dj. 161—162) upotrebljavao drugačiju grafiju, te je između ostalog za glas č upotrebljavao ćirilski znak ч.

¹⁷ M. Baltić — Lj. Gaju, Karlovac 23. X 1830, kod: J. Horvat, J. Ravlić, Pisma Ljudevitu Gaju, Građa za povijest književnosti hrvatske 26, Zagreb 1956, 32.

¹⁸ V. posvetu koju je u prosincu 1848. Romuald Kvaternik napisao Gaju upućujući mu svoju knjigu »Izvod iz sveobće dogodovštine« (Zagreb 1848.) kod: Fancev, Dokumenti, Uvod str. XXXVII—XXXVIII.

¹⁹ Rakovac — Gaju, Zagreb 20. X 1830., Deželić, Pisma Gaju, 164. Iz pisma je vidljivo da je Gaj najavio svoj dolazak u Zagreb za kraj listopada. Iz nav. posvete R. Kvaternika (v. bilj, 18) vidi se da je Gaj tada u Zagrebu kontaktirao s T. Koščakom i R. Kvaternikom. Horvat, Ljudevit Gaj, n. dj. 57, pretpostavlja da Gaj za školskih praznika 1830. nije dolazio u Zagreb.

²⁰ Da je T. Koščak prihvatio načela Gajeve »Kratke osnove« vidi se iz nav. posvete R. Kvaternika (v. bilj. 18) i pisma Gaja — Šafaříku, Pešta, siječanj 1831., Deželić, Pisma Gaju, 338.

²¹ Rakovac — Gaju, Zagreb 20. I 1831, Deželić, Pisma Gaju, 166. Rakovac piše Gaju o želji mnogih da ga upoznaju, što pokazuje da Rakovčevi drugovi nisu imali prilike upoznati Gaja za njegova kratkog boravka u Zagrebu.

²² Prvo pismo Gaju nakon njegova odlaska u Peštu Rakovac je, s isprikom radi duga oklijevanja, uputio iz Zagreba 28. XI 1830. (Deželić, Pisma Gaju, 164).

voniji njegovom ortografijom. Gaj je trebao prethodno prikupiti pismena mišljenja uglednih stručnjaka o »Kratkoj osnovi«, te je zamolio Šafařika za takvu svjedodžbu.²³

Gaj nije uspio u nastojanjima da preko školskih knjiga uvede svoju grafiju u Hrvatskoj i Slavoniji. Košćak je već u siječnju 1831. umro. Šafařik je u veljači 1831. u pismu Gaju pozitivno ocijenio »Kratku osnovu«, ali rješenja u njoj iznesena nije bezrezervno podržao, niti je Gaju poslao traženu svjedodžbu.²⁴ I sam Gaj je shvatio da su njegova ortografska rješenja isuviše radikalna i da bi, inzistiranjem na njihovu prihvaćanju u cijelosti, mogao doživjeti potpun neuspjeh u nastojanjima za stvaranjem jedinstvene latiničke ortografije. Zbog toga je ubrzo počeo tražiti nova rješenja koja su značila inkorporiranje dijela hrvatske ortografske prakse.²⁵ Ustvare, god. 1830. mladi Gaj je bio zablješten novinom svojih ideoloških spoznaja, te na njima utemeljenih jezičnih shvaćanja i ortografskih rješenja. U prvom uzletu on nije mogao riješiti sav taj kompleks pitanja na način potpuno prihvatljiv sloju koji je tada ulazio u proces hrvatske nacionalne integracije. Slijedećih godina Gaj će napose na području jezika i ortografije tražiti rješenja koja uključuju elemente hrvatske tradicije, a ne ruše model nacionalno-integracijske ideologije. Ujedno će u realizaciju preporodnih ciljeva krenuti zajedno s pripadnicima svoje generacije koja je počela izlaziti iz mladenačke anonimnosti.

2. Ortografski sustav Gajeve »Kratke osnove«

Hrvatski ortografski sustavi koji su postojali oko 1830. god. zasnivali su se na zasebnim pokrajinskim tradicijama — tradiciji uže Hrvatske, Slavonije, uže Dalmacije i Dubrovnika. Pa ni novi, pojednostavljeni dalmatinski pravopis izrađen 1820. god. nije se mogao osloboditi vlastite tradicije.²⁶ U banskoj Hrvatskoj su se osjećala nastojanja koja su išla za uvođenjem jedinstvene grafije na području Hrvatske i Slavonije. Ona su to jedinstvo zamišljala uglavnom kao prihvaćanje jedne, slavonske ili na njoj zasnovane ortografije. Tako je i nadzornik Tomo Košćak 1817. god. uveo slavonsku grafiju u neke udžbenike za osnovne škole u Hrvatskoj i Slavoniji, a istodobno je razmatrao mogućnost blage reforme slavonske grafije uvođenjem tek nekog elementa kajkavske grafije.²⁷ Slavonsku grafiju za kajkavsko narječje prihvatio je i cenzor Antun Nagy. On je izdavao kalendare na »slavenskom« i na »horvatskom« jeziku, ponekad s identičnim sadržajem, a kajkavski »Stari i novi kalendar horvatski za prosto leto 1818« tiskao je slavonskom grafijom pozivajući se na činjenicu da su 1817. god. njome već tiskane neke kajkavske školske knjige.²⁸ Slavonskoj grafiji oštro se suprotstavio kajkavski pisac To-

²³ Gaj — Šafařiku, Pešta, sijećanj 1831, Deželić, Pisma Gaju, 338, 339.

²⁴ Šafařik — Gaju, Novi Sad 12. II 1831, Deželić, Pisma Gaju, 175—178.

²⁵ E. Murray Despalatović, Ljudevit Gaj and the Illyrian Movement, New York — London, 1975, 92, 93.

²⁶ Vince, Putovima hrvatskoga književnog jezika, 135—139.

²⁷ N. dj., 186—188. Usp. o Košćakovim jezičnim i ortografskim shvaćanjima 1816—17. god. u korespondenciji objelodanjenj kod: J. Jelenić, Pravopisna rasprava između dra Tome Košćaka i dra fra Grge Čevapovića, Zagreb 1930.

²⁸ Nagy, Novi i stari kalendar, kod: Fancev, Dokumenti, 128.

mo Mikloušić pišući 1818. uvod u svoj »Stoletni kalendar iliti dnevnik stoletni horvatski« tiskan 1819. god. Pri tom je učvrstio neka pravila kajkavske ortografije u pisanju palatala.²⁹

Gaj se u svom prijedlogu ortografske reforme iznesenom u »Kratkoj osnovi« nije oslanjao na te suvremene prijedloge, ali ih nije sasvim ni ignorirao. Načelno se više oslonio na dio starije hrvatske tradicije, tj. na onaj njen dio koji se rukovodio monografemskim načelom. On je tu tradiciju dobro poznao, o čemu svjedoči i tabela s grafijom Pavla Rittera Vitezovića i Franje Glavinića koju je izradio u vrijeme nastajanja »Kratke osnove«.³⁰ Međutim, Gaj nije prihvatio njihova konkretna rješenja. On je želio izgraditi sustav koji ni u jednoj pokrajini neće biti shvaćen kao nametanje neke od lokalnih tradicija, a koji će ujedno biti svima prihvatljiv zbog toga što je izgrađen pod inspiracijom ideje kulturnog sveslavenstva.

Gaj je svoju ortografiju zasnovao na dosljednom monografemskom načelu, tj. načelu upotrebe jednog znaka za jedan glas što je bio ideal suvremene slavističke znanosti. U tom pogledu je također slijedio metodu prema kojoj je oblikovana ćirilica za koju je smatrao da je nastala prilagodbom grčkog alfabeta i njegovom dopunom znakovima za zasebne glasove slavenskog jezika. Zbog toga je u rukopisima nastalim prije 1830. ćirilicu nazivao grčko-slavenskim pismom (griechisch-slavisches Alphabet). Smatrao je jedno vrijeme da isto tako treba izgraditi latinsko-slavensko pismo (latheinish-slavisches Alphabet) kujući nova slova za glasove koji nemaju odgovarajući znak u latinskoj abecedi. Također je jedno vrijeme u Grazu 1829., bio sklon prihvatiti misao o jedinstvenoj ortografiji za sve Slavene koji se služe latinicom.³¹ U svemu tome, pa i u uporabi npr. izraza »latheinish-slavisches Alphabet«, Gaj je slijedio slovenskog filologa Jerneja Kopitara.³² Gaj nije ustrajao u misli o izgradnji jedinstvene latiničke ortografije, niti o kovanju novih slova.³³ On je u skladu s kollárovsom koncepcijom kulturnog sveslavenstva prihvatio misao o približavanju Slavena u načinu pisanja, te je na tom načelu koncipirao i svoj prijedlog »horvatsko-slavenskoga pravopisanja« iznesen u »Kratkoj osnovi«.

Konkretizirajući svoj prijedlog »latinsko-slavenskog« pisma za »horvatsko-slavenski« slučaj, Gaj se u »Kratkoj osnovi« izjasnio za načelo uporabe latinskih slova u njihovoj »evropskoj« vrijednosti (16), tj. u zvukovnoj vrijednosti kakvu su im dali evropski narodi.³⁴ To je značilo npr. odbaciti praksu kajkavske grafije koja je znak *s* upotrebljavala za bilježenje glasa koji danas bilježimo znakom *ž*, odnosno slavonske ili dalmatinske grafije koja

---

²⁹ T. Mikloušić, *Stoletni kalendar, iliti dnevnik stoletni horvatski*, Zagreb 1819., kod: Fancev, Dokumenti, 139.

³⁰ NSB, R 4701 A III 16 (Gajeve tabela nalazi se na istoj signaturi na kojoj i »Kratka osnova«).

³¹ Lj. Gaj, *Plan zur Begründung einer kroatischen Literatur* (rkp.), NSB, R 4701 A III 15. Usp. Murray Despalatović, Ljudevit Gaj, n. dj. 46.

³² J. Kopitar, *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Ljubljana 1808. (1809!), 205, 206. V. reprint, Ljubljana 1971. Kopitarov pogovor datiran je 1. II 1809.

³³ Lj. Gaj, *Entwurf zur Gründung einer kroatischen Literatur* (rkp.), NSB, R 4701 A III 15 (na istom listu papira, zajedno s rukopisom »Plan zur Begründung«); Murray Despalatović, Ljudevit Gaj, n. dj., 46, 47.

³⁴ Na stranice Gajeve »Kratke osnove« neću se pozivati u bilješkama već ću ih u tekstu stavljati u zagrade.

je za isti glas upotrebljavala znak *x*. I u tom pogledu je Gaj (također i terminološki) slijedio Kopitara.³⁵

Gaj je odbacio misao o kovanju novih slova za palatale, tj. za glasove za koje ne postoji znak u latinskom pismu. Umjesto toga, on je kao osnovicu znakova za palatale uzeo postojeća latinska slova. Pri izboru slova koje je imalo poslužiti kao osnovica znaka za pojedini palatal, Gaj se — kao što je više puta naglasio u »Kratkoj osnovi« — oslonio na načelo etimologije (»korenoslovja«). Tako izabranim slovima trebalo je dodati oznaku umekšavanja. U takvom shvaćanju etimološkog načela Gaj je slijedio češkog filologa Jozefa Dobrowskog. Prihvatiti monografemsko načelo i odbaciti kovanje novih slova značilo je odlučiti se za uporabu dijakritičkih znakova. Monografemski sustavi iz hrvatske književne tradicije imali su dijakritičke znakove iznad slova ili ispod (sedije), dok ih je Dobrowski stavljao isključivo iznad. Gaj se opredijelio za dijakritičke znakove iznad slova i u tom smislu se u »Kratkoj osnovi« mogao pozvati na primjer Čeha, Slovaka i Poljaka (20). Međutim, Gaj je izradio sustav koji je bio dosljedniji i od sustava Dobrowskog odnosno njegove primjene u češkom pravopisu Vaclava Hanke iz 1817. i 1821. god.,³⁶ jer je kao oznaku za umekšavanje kod palatala upotrijebio jedinstven, uvijek isti znak — dvostruku kvačicu (ustvari valovitu liniju) odozgo. Tako je izradio znakove za palatale: č, ř, ě, ě, ě, ě, ě, ř, ř. Na taj način, uz dobro poznavanje jezične materije, Gaj je prema ocjeni današnje filološke znanosti stvorio grafijski sustav koji je jednostavan ali svrsishodan i koji onemogućava bilo kakve dvojbe u čitanju, što je »optimalno rješenje koje jedna grafija može dati«.³⁷

Gaj je ipak nastojao u »Kratkoj osnovi« pokazati da je prihvatio i neka rješenja ili načela iz hrvatske ortografske tradicije i da njegov prijedlog ima elemenata s kojima bi se mogli složiti zagovornici bilo slavonske, bilo kajkavske ortografije. Time je pokušao unaprijed otupiti oštricu otpora koji je mogao očekivati. Tako je praksu kajkavskih pisaca koji su veznik »i« pisali slovom *y* odbacio pokazujući da se slaže s ranijim prijedlogom zagovornika slavonske grafije cenzora Nagya.³⁸ Međutim, naglašavao je načelo etimologije pri izradi znakova za palatale, jednako kao što je to činio Mikloušić u svom »Stoletnom kalendaru« kada je objašnjavao razliku u načinu bilježenja glasova *đ* i *dž*. Gaj je jednako kao i Mikloušić te glasove izvodio iz glasova *d* i *g*, te su obojica prema etimološkom načelu slova *d* i *g* uzimali kao osnovicu za bilježenje palatala *đ* i *dž*, samo što ih je Mikloušić dosljedno praksi kajkavske književnosti bilježio digramima *dy* i *gy*, a Gaj u skladu sa svojim monografemskim načelom znakovima *đ* i *ĝ*.³⁹ Na monografemsku

³⁵ Kopitar, *Grammatik*, str. XXI.

³⁶ Usp. na pr. »Etymologikon« Dobrowskog (prvo izdanje iz 1813. nisam imao u rukama): J. Dobrowsky, Entwurf zu einem allgemeinen Etymologikon der slawischen Sprachen, Prag 1833. i tabelu kod: K. Georgijević, Gajevo školovanje u tuđini, *Pitanja književnosti i jezika III*, (Sarajevo) 1956., 44.

V. Hanka, *Pravopis česky podle zakladu mluwnice Dobrowskeho*, Prag 1821. Gaj je vjerojatno imao u rukama ovo, drugo izdanje. Prvo izdanje je iz 1817., a treće iz 1835. god.

³⁷ M. Moguš, O »Kratkoj osnovi«, *Kolo* 4, (Zagreb) 1966., br. 8—10, 257; M. Moguš, J. Vončina, *Latinica u Hrvata, Radovi Zavoda za slavensku filologiju* 11, (Zagreb) 1969., 79.

³⁸ Nagy, *Novi i stari kalendar*, kod: Fancev, *Dokumenti*, 128.

³⁹ Mikloušić, *Stoletni kalendar*, kod: Fancev, *Dokumenti*, 138, 139.

tradiciju kajkavske i štokavske književnosti Gaj se pozivao kad je obrazlagao uporabu znakova č i š. Upozoravao je da su neki slavonski i dalmatinski pisci glas č bilježili jednim znakom, slovom c s »črknjom« odozdo (seditom), a da je kajkavac Jambrešić rabio znak š (10, 18).

Svi istraživači koji su analizirali »Kratku osnovu« uočili su da Gaj u njoj za »horvatsko-slavenski« jezik nije predvidio znak za meki glas koji danas označavamo slovom ć. Tumačili su to činjenicom da je Gaj pisao standardnim jezikom zasnovanim na kajkavskom narječju koje poznaje samo tvrdi glas č i da je novu grafiju predlagao za taj jezik.⁴⁰ U »Kratkoj osnovi« je Gaj doduše pokazao da poznaje i meki glas ć i označavao ga je znakom ĩ, ali je tvrdio da on postoji samo kod drugih slavenskih naroda (10—13). Međutim, u rukopisu »Kratke osnove«, u čistopisu priređenom za tisak stajao je prvobitno na tom mjestu drugačiji tekst. Naime, iza obrazloženja za uporabu znaka š Gaj je napisao tekst koji je zatim prekrizio, a novi tekst napisao na margini na mjestu gdje je kasnije i otisnut (10, 12). Prekriženi tekst glasi:

Skupglasnik ĩ prehađa vnoġiput vu čversti gl[as] rečenom č spodoben nego naredno malo mehki glas, kojega mi zvekšinum z' gl[asom] č skoro jednak izgovarjamo iz česa videti je, da zločesta ortografia vu dužini vremena isti puka jezik pokvariti more. Zadnič stanovito lehkše nam je bilo vsepoprek č (ch) postavlati, ali slavenska narava narečja našega, kak takaj korenoslovje trebujе, da ĩ pri nas nazad vpela se n. p. milost, milošća;⁴¹ govoriti, govoreĩ; put, pušćina, ne pako⁴² bludeći, ali još zadnič puztchina!!! — — — etc. etc.

Čistopis njemačkog teksta »Kratke osnove« nije sačuvan. U konceptu njemačkog teksta postoje obje varijante pasusa o znaku ĩ tj. prvobitni tekst i na zasebnom listu papira novi, izmijenjeni tekst kakav je tiskan u brošuri. Prvobitni, očigledno još neredigirani njemački tekst u Gajevu konceptu glasi:

Der Consonant t verwandelt sich oft in einen č ähnlichen jedoch regelmässig gelindern Ton. Der Croat hat diesen in der Kern beynahe dem č schon ganz gleich gemacht, ein Beispiel welchen Einfluss eine schlechte Orthographie selbst auf die Zunge des Volkes habe. Freilich war es den Croaten leichter durchaus das č zu schreiben, aber die slawische Natur unserer Sprache und die Etymologie fordern die Beobachtung des ĩ Z[um] B[eispiel] milost milošća, mast mašća, pust pušćina.⁴³

Analiza dviju verzija teksta o znaku ĩ pokazuje da između njih postoje sličnosti i razlike:

⁴⁰ Moguš, O Gajevoj »Kratkoj osnovi«, 254; Moguš, Vončina, Latinica u Hrvata, 77; Georgijević, Gajevo školovanje, 207.

⁴¹ Na tom mjestu je napisano, a zatim prekrizieno: mast, mašća. Na margini je dodano, pa prekrizieno: put, napućen; mut, mućim.

⁴² Na tom mjestu je napisano, a zatim prekrizieno: mašća.

⁴³ Koncept njemačkog teksta nalazi se zajedno s hrvatskim čistopisom »Kratke osnove« na istoj signaturi (NSB, R 4701 A III 16).

1. U obje verzije Gaj je iznio mišljenje da je nekad i u »hrvatskom« jeziku postojao meki glas ć nastao umekšanjem glasa t. Gaj ga označava znakom ʦ.

2. a) U prvoj verziji iz tvrdnje da na mjestu glasa ć u suvremenom kajkavskom jeziku većinom (»zvekšinum«) dolazi glas koji se izgovara gotovo jednako kao i glas č proizlazi da se u tom jeziku ipak ponekad ili ponegdje čuje glas ć.

b) U drugoj verziji Gaj ne tvrdi da se u suvremenom »hrvatskom« jeziku još čuje glas ć.

3. a) U prvoj verziji Gaj predlaže da se za meki glas ć upotrebljava znak ʦ. Potrebu uvođenja tog znaka argumentira slavenskim karakterom kajkavskog narječja (»slavenska narava narečja našega«) tj. činjenicom da glas ć i znak za njega postoje kod ostalih slavenskih naroda, te etimologijom (»korenoslovje«) tj. uvjerenjem da je i u »hrvatskom« jeziku postojao taj glas.

b) U drugoj verziji Gaj također tvrdi da bi prema načelu etimologije trebalo i u ortografiju za »hrvatski« jezik uvesti znak ʦ, ali čini to uvjetno, ističući da bi primjena tog znaka stvorila velike teškoće jer bi ga znali ispravno upotrebljavati samo dobri poznavaoči slavenske filologije. Zbog toga je predložio da se i na mjestu gdje bi trebao stajati glas koji nastaje kao umekšanje glasa t također upotrebljava znak č, dajući za današnje pojmove nategnute argumente⁴⁴ o navodnoj unutrašnjoj srodnosti (»nutreñe rodbinstvo«) između glasova c i t, te time također između glasova t i č.

Postavlja se pitanje što je Gaja navelo da u prvoj verziji teksta zauzme afirmativan stav prema uvođenju znaka ʦ i zašto je u konačnoj verziji teksta datoj u tisak od toga odustao. Na to se pitanje može odgovoriti tek nakon što se utvrdi za koji jezik je Gaj izradio svoj ortografski sustav. Naime, kao što upućuje i naša novija lingvistička literatura koja se vraća izvornoj Adlungovoj interpretaciji načela »piši kao što govoriš«, ortografski sustav moguće je izgraditi tek nakon opredjeljenja za određeni standardni jezik. Pri tom je izbor ortografskog načela (u Gajevu slučaju monografemskog) od sporednog značenja, bar s lingvističkog stajališta.⁴⁵ U konkretnoj povijesnoj situaciji, kod Gaja 1830. god. nijedno od tih opredjeljenja nije moglo biti čisto lingvističko pitanje. Opredjeljenje za jezik, za određeno ortografsko načelo i za konkretno grafijsko rješenje bilo je duboko inkorporirano u ideologiji koja je proizlazila iz problema i ciljeva hrvatske nacionalne integracije na postojećoj socijalnoj osnovici.

Gaj nije stvarao svoj grafijski sustav za kajkavsko *narječje*, već za određeni *književni jezik*. On je u »Kratkoj osnovi« pokazao da točno razlikuje te dvije kategorije, npr. kada je konstatirao da se »vu knižnem jeziku« (in der Schriftsprache) ne smije stavljati glas j na mjestu gdje dolaze glasovi đ ili dž (14, 15). Gaj u »Kratkoj osnovi« nije ništa rekao o tome kako zamišlja književni jezik za koji stvara ortografiju. On je doduše pisao na kajkavskom standardnom jeziku, ali je posredno, u stvari, predlagao ortografiju i za onaj književni jezik koji je trebalo izgraditi rukovodeći se načelom kulturnog sveslavenstva (18—23). To je načelo bilo usmjereno prema kultur-

⁴⁴ Georgijević, Gajevo školovanje, 35, 36.

⁴⁵ O povezanosti ortografskih rješenja i izbora jezika v. u uvodnoj studiji knjige: M. Moguš, J. Vončina, »Salo debeloga jera libo azbukoprotres« Sa ve Mrkalja, Zagreb 1983., 23.

nom području i trebalo se realizirati prije svega okupljanjem slavenskih naroda u krupne skupine od kojih bi svaka imala svoj književni jezik. Zbog toga je važno iz druge građe što potpunije rekonstruirati kako Gajevu klasifikaciju slavenskih jezika i naroda, tako njegova shvaćanja o oblikovanju književnih jezika, koja proizlaze iz te klasifikacije i iz načela kulturnog sveslavenstva. Takva rekonstrukcija omogućit će otkrivanje dubljih ideoloških slojeva i širih okvira nacionalnih i jezičnih koncepcija na kojima počiva i sama »Kratka osnova«.

3. Gaj i klasifikacijski sustavi slavističke znanosti

Gaj je 1827. god. krenuo na studij asimiliravši prethodno iz hrvatske kulturne tradicije podatke koje je mogao upotrijebiti za izgradnju povijesne predodžbe o razvitku hrvatskog naroda. Za izgradnju nacionalne ideologije su mu služili pretežno podaci o razvitku hrvatskog etnikuma, kao potvrda o kontinuitetu njegova postojanja i opravdanje njegove nacionalne individualnosti. Iz te je tradicije preuzeo i slavensku ideju, tj. misao o zajedničkom porijeklu svih suvremenih slavenskih naroda. Izrazio ju je godinu dana prije odlaska na studij u Graz, u svom tiskanom prvencu, brošuri o krapinskim gradovima tiskanoj 1826., na njemačkom (*Die Schlösser bei Krapina*). U njoj je govorio o ponosu koji mora obuhvatiti svakog Slavena pri pogledu na ruševine gradova iz kojih su krenuli pohodi braće Čeha, Leh a i Rusa ili Meha, osnivača moćnih slavenskih država. »Stolz mag jeder Slave auf jene erwürdigen theueren Überreste blicken«, napisao je tada.⁴⁶ To nesumnjivo kod Gaja nisu elementi plemićke ideologije o hrvatskom feudalnom »narodu«, već elementi nacionalne ideologije. Međutim, sama povijesna predodžba o identitetu hrvatskog naroda i njegovoj pripadnosti velikom slavenskom stablu nisu mogle na sudionike nacionalno-integracijskog procesa djelovati motivacijski. One nisu poticale na aktivnost, jer nisu izravno vezane uz djelatnost na izgradnji institucija suvremenog društva te se nisu mogle operacionalizirati.

Slavenska ideja koju je Gaj upoznao u vrijeme studija nosila je u sebi novu kvalitetu. Ona je nosila aktivitet i bila je pogodna za uključivanje u ideologije slavenskih preporodnih pokreta koje su predvodile procese oblikovanja slavenskih nacija napose u Habsburškoj monarhiji. Ideologija ranog, kulturnog panslavizma, sadržavala je misao o Slavenima kao jednom narodu s jednim jezikom, koji se dijeli na nekoliko skupina i podskupina. Prema toj predodžbi, nekadašnji jedinstveni slavenski jezik razdvojio se najprije na glavna narječja, a ona su se vremenom dalje raspala na brojna podnarječja i varijetete, na kojima su nastale zasebne književnosti i koji su se time oblikovali kao zasebni književni jezici pisani različitim ortografijama. U krugovima slavenskih filologa nastajale su tada različite klasifikacije slavenskih jezika i različiti prijedlozi o načinu na koji bi se imalo obnoviti nekadašnje slavensko jedinstvo, sada na višoj razini, tj. kao kulturno jedinstvo. Književni jezici su smatrani posrednikom u takvom približavanju, te se slavistika zaokupljala prijedlozima o izgradnji književnih jezika i ortogra-

⁴⁶ Lj. Gaj, *Die Schlösser bei Krapina*, Karlovac 1826., kod: Fancev, Dokumenti, 184, 186—188.

fija za pojedine slavenske narode ili čitave skupine, a bilo je razmišljanja i o mogućnosti stvaranja jedinstvenog slavenskog jezika i pisma. Slavenska ideja nije sama po sebi nosila aktivitet. Ona je bila samo opći okvir sustava kulturnog sveslavenstva, a aktivitet su nosili oni njegovi elementi koji su izgrađivati u različitim varijantama, jer su proizlazili iz potrebâ različitih slavenskih nacija, prije svega onih u Habsburškoj monarhiji, i činili dio njihovih nacionalno-integracijskih ideologija. Pojedini od tih elemenata mogli su odgovarati potrebama različitih slavenskih naroda. Takvi su bili jezični klasifikacijski sustavi, jer su oni — povezani s načelom tog razdoblja predromantizma o jeziku kao biti naroda — ujedno bili sustavi klasifikacije slavenskih naroda. Aktivitet su napose nosile koncepcije o načinu oblikovanja slavenskih književnih jezika i njihovu opsegu. One su djelovale izuzetno motivacijski, jer su nudile rješenje za aktualne probleme oblikovanja nacionalnih standardnih jezika kao civilizacijskih potrebâ najviših društvenih slojeva u razdoblju prijelaza iz feudalizma u kapitalizam i mogle su se upotrijebiti kao bitan element nacionalno-integracijskih ideologija.

Susrevši se u Grazu s idejom kulturnog sveslavenstva, Gaj je osjetio snagu koju su njegovi elementi mogli unijeti u sustav hrvatske nacionalno-integracijske ideologije. On je već 1827., na prvoj godini studija upoznao djelo Slovaka Pavla Jozefa Šafařika o povijesti slavenskog »jezika« i književnosti na svim njegovim »narječjima« (Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten) tiskano samo godinu dana ranije.⁴⁷ To će djelo postati slavenskom »biblijom«. Shvaćanja slovenskog filologa Jerneja Kopitara i napose njegovu gramatiku slovenskog jezika tiskanu 1809. godine (Grammatik der slawischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark) također je upoznao za studija u Grazu, o čemu svjedoče njegove bilješke iz toga vremena.⁴⁸ Izvod iz uvoda u Kopitarevu gramatiku stavio je kao motto svojoj »Kratkoj osnovi«. Upoznao je i djela češkog filologa Jozefa Dobrowskog kojeg također spominje u svojoj brošuri (8). Ta djela su ga impresionirala, ali nacionalne i jezične klasifikacije koje je u njima nalazio nisu mu mogle poslužiti kao racionalizacija za vlastito osjećanje pravca hrvatske nacionalne integracije i on ih nije mogao kao gotove obrasce uključiti u hrvatsku nacionalno-integracijsku ideologiju. To osjećanje, koje je potvrđivao podacima iz historiografije, nije mu dozvoljavalo da prihvati klasifikacije koje su pretenzije jedne moguće hrvatske nacionalno-integracijske ideologije zasnovane na predromantičkoj jezičnoj podlozi ograničavale na hrvatsko kajkavsko područje, ili uopće nisu davale podlogu za ideološko utemeljenje hrvatske nacije u jeziku. Te su klasifikacije, naprotiv, afirmirajući kajkavštinu i štokavštinu kao obilježja slovenskog i srpskog etnikuma, bile građa pogodna za uključivanje u sustav slovenske i srpske nacionalne ideologije zasnovane na jezičnoj podlozi.

Sve klasifikacije slavističkih autoriteta Dobrowskog, Kopitara i mlađeg Šafařika koje je Gaj upoznao do 1830. god. ograničavale su hrvatski jezik na kajkavštinu civilne Hrvatske (građanske ili provincijalne uže Hrvatske, izvan teritorija Vojne Krajine). Priznavale su mu određenu zasebnost s obzirom na njegovu književnu uporabu, ali su ga u okviru opće podjele uvrštavale u jedinstveno kajkavsko narječje zajedno sa slovenskim jezikom.

⁴⁷ Gaj je Šafařiku 1831. pisao da je njegovo djelo upoznao 1827. god.: Gaj — Šafařiku, Pešta, sijećanj 1831., Deželić, Pisma Gaju, 337.

⁴⁸ Murray Despalatović, Ljudevit Gaj, n. dj., 46.

Gaj je poznavao stav Dobrowskog iz 1808. god., prema kojem je slovenski jezik samo varijetet hrvatskog (das Windische in Krain ist im Grunde nur eine Varietät des Kroatischen)⁴⁹ i kojem je Kopitar već slijedeće godine oštro replicirao. Kopitar je također smatrao da jezik Kranjske, Koruške, Štajerske i provincijalne Hrvatske čini jednu cjelinu, ali je bio uvjeren da tu cjelinu u općoj klasifikaciji slavenskih »narječja« (in der Haupt-Classifikation der slavischen Dialekte) ne bi trebalo nazivati hrvatskim imenom već karantanskim. Sam je u popis slovenskih knjiga uvrstio hrvatske protestantske knjige tiskane 1560—64. u Tübingenu i Nürnbergu.⁵⁰

Šafařík je u svom, među Slavenima proslavljenom djelu iz 1826. god. »hrvatsko pleme« (kroatischer Stamm) ograničio na područje civilne ili provincijalne Hrvatske, Hrvatske krajine (tj. stare krajine od Drave do mora, bez krajine u Slavoniji oblikovane u 18. st. nakon oslobođenja od turske vlasti) i Banjalučkog sandžaka (tj. ztv. Turske Hrvatske, teritorija između Une i Vrbasa koji je do turskih osvajanja činio povijesni teritorij hrvatske države), te na Hrvate u Istri, u zapadnoj (Gradišće) i južnoj Ugarskoj. Međutim, služeći se različitim podacima i primjenjujući različite kriterije, Šafařík je u svom djelu opseg hrvatskog etnikuma različito ocjenjivao, ili dapače izražavao sumnju u njegovu zasebnost. Za nj je jezik Hrvata kajkavaca bio samo dio šireg kajkavskog narječja i to samo varijetet (nur eine Varietät) slovenskog jezika. Dapače, smatrao je da Hrvati kajkavci etnički pripadaju slovenskom plemenu. Objašnjavao je da provincijalna Hrvatska nosi ime Hrvatske manje od tri stoljeća, tj. tek od vremena turskih provala i da se njeni stanovnici nazivaju Hrvatima u geografskom smislu. Smatrao je da su oni prije toga geografski pripadali Slovencima (zu den windischen Slovenzen), te da su i dalje njihov dio u jezičnom pogledu. Konfrontirajući podatke iz djela Konstantina Porfirogeneta o doseljenu Hrvata i vlastito poznavanje jezične situacije (unsere Erfahrung), zaključio je da područje južno od Kupe koje su prema Porfirogenetu naselili Hrvati, nije u jezičnom pogledu hrvatsko. Nalazio je da se jezik stanovništva »prave« ili »stare« Hrvatske južno od Kupe — nazivao ju je »alte (wahre) Kroatien« — gramatičkim sustavom i leksikom neznatno razlikuje od »srpskog« jezika stanovništva Dalmacije. Pri tom nije uočavao razliku čakavštine Istre, Primorja i Gorskog kotara prema štokavštini, kao što općenito nije pokazao da čakavštini pridaje status zasebnog narječja niti da poznaje dalmatinsku čakavštinu. Naglasivši da je štokavština Hrvatske krajine varijetet srpskog jezika, zaključio je da jezična situacija proturječi Porfirogenetu koji hrvatsko pleme razlikuje od ostalih slavenskih plemena kao zasebno pleme (was im geraden Widerspruche mit Constantin Porphy. Ausscheidung des kroatischen Stammes von anderen Völkern steht). S druge strane, srpsko pleme (serbischer Stamm) dijelio je prema vjerskoj pripadnosti na Slavo-Srbe grčkog obreda (Slawoserben griechischen Ritus) u koje je ubrajao Srbe i Bugare, te na katoličke Slavo-Srbe (katholische Slawoserben). U katoličke Slavo-Srbe ubrajao je štokavce katoličke vjeroispovijesti u Slavoniji, Bosni i Dalmaciji, te također u užoj Hrvatskoj.⁵¹

⁴⁹ J. Dobrowsky, Slavin. Beiträge zur Kenntniss der slawischen Literatur, Sprachkunde und Alterthümer, nach allen Mundarten, Prag 1808, 380.

⁵⁰ Kopitar, Grammatik, str. XX, 207, 438—457.

⁵¹ P. J. Schaffarik, Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten, Pešta 1826., 22—27, 226—270.

Šafařík se u jednoj bilješci u svom djelu osvrnuo i na uporabu ilirskog imena. Napomenuo je da se ilirsko ime rabi za označavanje srpskog plemena i njegovih zemalja, ali ne i za Bugare koje je smatrao dijelom tog plemena. Međutim, izjavio je da sâm ne želi rabiti ilirsko ime za Srbe, jer je ono vremenom dobilo više značenja. Ono služi i kao oznaka za samo pojedine dijelove srpskog plemena (npr. za Dalmatince i Slavonce), ali i kao naziv za sve Južne Slavene, uključivši također Hrvate i Slovence. Osim toga, naglasio je, stari Iliri nisu bili Slaveni.⁵²

Međutim, pišući o razvitku književnosti, Šafařík je naglasio ne samo jezičnu srodnost »Srba zapadnog obreda« (Serben abendländischen Ritus) i »Hrvata«, već također njihovu usku povezanost u povijesnom i književnom razvitku. Zbog toga je njihov književni razvitak prikazao u jednom odjeljku svoje knjige, ali ga je razdijelio prema pokrajinama. On je odvojeno prikazao povijesni razvitak Dalmacije, Dubrovnika, Hrvatske i Slavonije, obuhvaćajući zasebno povijest svakog od tih teritorija od doseljenja Slavena do 19. st. Tako je u poglavlju pod naslovom »Dalmatien und das alte (wahre) Kroatien«, tj. »Dalmacija i stara (prava) Hrvatska« obuhvatio razdoblje od doseljenja Hrvata i vladara narodne dinastije do austrijske pokrajine Dalmacije. U poglavlju »Das neue Kroatien« (»Nova Hrvatska«) iznio je povijesni razvitak od teritorija srednjovjekovne Slavonije do Kraljevine Hrvatske njegova vremena. Na isti je način i književni razvitak prikazao kao zbir pokrajinskih razvitaka.⁵³

Do oslobođenja unutrašnjeg naboja nacionalno-integracijske ideologije koje je omogućavao kulturni panslavizam došlo je kod Gaja tek nakon susreta s Janom Kollárom u Pešti i upoznavanja s njegovim ideološkim modelom. Za studija u Pešti (1829—31) Gaj je bio u bliskim vezama s tim Šafaříkovim vršnjakom i suradnikom, također Slovakom, protestantskim pastorom, pjesnikom i ideologom kulturnog panslavizma. Kollár je tada, u naponu snage, oblikovao nov klasifikacijski sustav i s njim usklađenu koncepciju aktivnosti koje će označiti pojmom slavenske uzajamnosti (»slovanska vzajemnost«). God. 1830. Kollár je dovršio i dao u tisak svoje djelo o imenima, porijeklu i starinama slavenskog »naroda« i njegovih »plemena« (»Rozpravy o gmenach, počátkách i starožitnostech narodu slawskécho a geho kamenů«) u kojem je prvi put iznio svoju koncepciju. Djelo je tiskano iste godine i u tiskari Kraljevskog sveučilišta u Budimu kao i Gajeva »Kratka osnova«. Kollár je 1830. god., nakon što je svojoj koncepciji dao osnovne obrise, bio najspremniji da u razgovorima širi i argumentira svoja shvaćanja. S druge strane, Gaj je bio u potrazi za modelom koji bi mu omogućio stvaranje klasifikacije slavenskih jezika i naroda usklađene s ciljevima vlastite ideologije. Otkrio ga je i u intenzivnim razgovorima s Kollárom upoznao prije nego što je bilo otisnuto djelo u kojem je bilo formulirano.⁵⁴ Prihvatio ga je kao otkrovenje, asimilirao i upotrijebio za strukturiranje svojih dotad nekonzistentnih ideoloških elemenata.

⁵² N. dj., 23.

⁵³ N. dj., 226—270.

⁵⁴ Gaj je u svojim kasnijim sjećanjima tvrdio da je Kollár svoju ideju o slavenskoj uzajamnosti stvorio potaknut njegovim kazivanjem legende o krapinskom gradu iz kojeg su se braća Čeh, Leh i Meh razišli, te stvorili češku, poljsku i rusku državu (Gaj, Vjekopisni moj nacrtak, str. XXIX). Usp. Murray Despalatović, Ljudevit Gaj. n. dj., 52; Horvat, Ljudevit Gaj. n. dj., 52 u potpunosti je prihvatio Gajevu tvrdnju.

Kollár je konačni oblik svojoj ideji o slavenskoj uzajamnosti dao 1836. god. na češkom jeziku u djelu »O literarnéj vzájemnosti mezi kmeny a nářečmi slavskými«, a zatim u proširenoj verziji na njemačkom 1837. god. u djelu »Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation«, u kojem je iznio misao o jednom slavenskom narodu i četiri njegova plemena: ruskom, poljskom, češkom i ilirskom.⁵⁵ God. 1830. on je u svom djelu (»Rozpravy«) o imenima slavenskih »plemena« osnovnu strukturu ideje o slavenskoj kulturnoj uzajamnosti iznio u jednoj opširnijoj bilješci.⁵⁶ Sâm termin »vzájemnost« objasnio je latinskom riječi »reciprocitas«, a njemački »Gegenseitigkeit« tj. još nije upotrijebio termin »Wechselseitigkeit« koji će kasnije uvesti. Kollár se 1830. god. suprotstavio misli kako o političkom ujedinjenju svih Slavena, tako o stvaranju jednog slavenskog jezika. Smatrao je da postoji jedan slavenski narod i jedan slavenski jezik koji se dijele na četiri plemena (hlavnější kmeny) i narječja (nářeči). Prema Kollárovu shvaćanju svako od tih plemena trebalo bi izgraditi književni jezik, ali se ne bi smjelo zatvoriti u sebe već bi trebalo poznavati književnost ostalih slavenskih plemena. »Pojedina slavenska plemena« — da prevedemo — »ako ostanu podijeljena kao do sada, nikada neće stvoriti veliku, cvjetajuću i postojanu književnost, jer takva književnost može postojati samo tamo gdje ima mnogo kupaca i čitalaca; mnogo čitalaca pak ima tamo gdje ima mnogo ljudi, a mnogo ljudi tamo gdje postoji velik, snažan i samosvjestan narod«. Tek tako književno ujedinjeni moći će Slaveni prinijeti čovječanstvu plodove »kakve su kao tako velik narod dužni pridonijeti«.

Kollárova dioba Slavena na četiri plemena i narječja proizašla je iz kruga slovačke protestantske inteligencije koja je u tom trenutku afirmirala češku nacionalnu ideju. Okupljanje Čeha i Slovaka u jednu, tj. češku skupinu s češkim jezikom opravdano je kod Kollára općom klasifikacijom, koja je slavenske narode i jezike okupila u velike skupine. Kollárova klasifikacija bila je Gaju kao model prihvatljiva, jer ona jedina od velikih slavističkih sustava nije Hrvate dijelila između drugih etničkih i jezičnih cjelina, već ih je okupljala makar u jednoj široj cjelini. Međutim, Gaj prvu Kollárovu verziju ideje o slavenskoj uzajamnosti iz 1830. god. nije mogao prihvatiti bez ostatka. Naime, Kollár je u djelu »Rozpravy« jedinstveni slavenski narod podijelio u četiri »glavna plemena« i to: Ruse, Poljake, Čehe i Srbe. Gaj je mogao prihvatiti okupljanje Hrvata preko zajednice svih Južnih Slavena, ali nije mogao za tu cjelinu prihvatiti srpsko ime. Međutim, o tome je u javnosti šutio. Vjerojatno je već tada pred Kollárom zagovarao vlastiti stav. Kollár je kasnije srpsko ime za Južne Slavene zamijenio ilirskim, premda ni tada ne sasvim dosljedno.⁵⁷

⁵⁵ J. Kollár, O literarnéj vzájemnosti mezi kmeny a nářečmi slavskými, *Hronka*, d. I, sv. II (B. Bistřica) 1836., 39—55; isti, Über die literarische Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und Mundarten der slawischen Nation, Pešta 1837 (2. izdanje Leipzig 1844). Usporedni tekst verzije na češkom i njemačkom objelodanjen je kod: J. Kollár, Rozpravy o slovanské vzájemnosti (přir. Miloš Weingart), Prag 1929., 31—167.

⁵⁶ J. Kollár, Rozpravy o gmenách, počátkách i starožitnostech narodu slawského a geho kmenů, Budim 1830., 346. Bilješka je 1929. god. objelodanjena kod: Kollár, Rozpravy o slovanské vzájemnosti, 29, 30.

⁵⁷ V. bilj. 55.

Gaj je 1830. god. prešao preko onih elemenata Kollárovih shvaćanja s kojima se nije mogao složiti. Za nj je bila dragocjena činjenica što je Kollár, istaknuta ličnost među Slavenima Habsburške monarhije, oblikovao klasifikacijski sustav koji mu je načelno omogućavao da na »znanstvenu« osnovu postavi svoju hrvatsku nacionalno-integracijsku ideologiju, ideologiju koja je težila za tim da u jednu nacionalnu cjelinu objedini etnikum koji su drugi slavistički klasifikacijski sustavi dijelili među različita južnoslavenska plemena. Bila je to moćna poluga koja je omogućila Gaju da podatke iz historijske tradicije o kontinuitetu postojanja hrvatskog naroda dopuni jezičnom komponentom i da svoj sustav predoči kao kvalitativno novu, modernu nacionalnu ideologiju romantičkog tipa zasnovanu na jezičnom temelju. Bio je to nauk koji je probijao okvire ideologije feudalnog hrvatskog »naroda« utemeljene na državopravnom načelu, nacionalno-integracijska ideologija utemeljena na etničko-jezičnoj osnovi kakva je odgovarala potrebama građansko-liberalne i plemićke skupine u razdoblju prijelaza iz feudalizma u kapitalizam i preporodnoj fazi procesa hrvatske nacionalne integracije.⁵⁸

Gaj je u »Kratkoj osnovi« 1830. god. pokazao samo neke od bitnih elemenata svog tek oblikovanog cjelovitog sustava nacionalno-jezičkih shvaćanja. On u »Kratkoj osnovi« nije upotrebljavao Kollárov izraz »slavenska uzajamnost«, odnosno na njemačkom »slawische Gegenseitigkeit«. Služio se općenitijim pojmom sveslavenstvo (»vseslavenstvo«) odnosno »Panslavismus«, ili pobližim određenjem »slovstveno (kulturno, N. S.) slavenstvo« odnosno »literärisches Slaventhum« (22, 23). (U analizi »Kratke osnove« moramo obratiti pažnju i na usporedni njemački tekst, s obzirom na neizgrađenost kajkavske terminologije i na poneke razlike između hrvatskog i njemačkog teksta.) Međutim, Gajeva klasifikacija slavenskih jezika i vizija o načinu na koji valja djelovati u cilju obnove slavenskog (kulturnog) jedinstva u osnovi su kollárovske. Tako je Gaj ideju o slavenskoj uzajamnosti primijenio, pa čak i neke formulacije preko »Kratke osnove« dao u javnost, u isto vrijeme (ako ne i nešto ranije) kad su iz tiska izlazile Kollárove »Rozpravy«.

Gaj je u »Kratkoj osnovi« iznio shvaćanje prema kojem su Slaveni jedna nacija. Zbog toga je za Slavene upotrebljavao naziv »narod slavenski« — »slavische Nazion« (20, 21), »Slaven-Nazion« (3; samo u njemačkom tekstu). Pa i kada upotrebljava naziv »naš narod« (22) bez поблиže oznake, izraz »sämtliche slavische Brüder« (23) u usporednom njemačkom tekstu pokazuje da misli na Slavene u cjelini. Hrvate kvalificira kao naciju u užem

---

⁵⁸ F. Fancev je dokazujući »domaće« porijeklo hrvatskog preporodnog pokreta i Gajevih ideja odbacio vanjske utjecaje ili naglasio njihov utjecaj na »skretanje« Gaja s traga hrvatske tradicije. Usp. na pr. F. Fancev, Hrvatski ilirski preporod jest naš autohton pokret, *Hrvatsko kolo* 16, (Zagreb) 1935., 3—8; isti, Postanak i historijska pozadina Gajevе pjesme »Još Horvatska ni prepala«, *Hrvatska revija* 12, (Zagreb) 1935., 1—19 (p. o.). Fancev je svakako u pravu kad naglašava domaću tradiciju, ali ne i kad odbacuje vanjske utjecaje. Njegov pristup sa stajališta suvremene znanstvene metode nije prihvatljiv, jer on preporod izvodi isključivo iz pojedinih ideja, ne uočava postojanje *sustava* nacionalne ideologije, niti činjenicu da sudionici preporoda nisu automatski preuzimali ni tradiciju ni vanjske utjecaje, već da su elemente za svoj ideološki sustav birali iz ideologija hrvatske prošlosti i suvremenih ideologija kod ostalih slavenskih naroda u skladu s potrebama tog sustava i procesa hrvatske nacionalne integracije. — O odnosu hrvatske, ilirske i slavenske ideje kod Gaja usp. kod: E. Murray Despalatović, Ljudevit Gaj panslavist i nacionalist, *Radovi* (Institut za hrvatsku povijest) 3, (Zagreb) 1973., 111—122.

smislu — »Nazion im engeren Sinne« (3; samo u njemačkom tekstu). Kada govori o jeziku Slavena kao cjelini, upotrebljava isključivo naziv »jezik« — »Sprache«: »slavenski jezik« (22), »slavishe Sprache« (21, 23), te i pod nazivom »naš jezik« (10, 22) razumijeva slavenski jezik. Jednako kao i Kollár, on slavenski jezik dijeli na četiri »glavna narječja« — »Hauptdialekte« (22, 23). Karakteristično je da je Gaj izbjegao imenovati ta četiri »narječja«. Time je izbjegao da iznese Kollárovu uporabu srpskog imena za južno-slavensku skupinu, ili da iznese svoj stav koji se u tom pogledu nije slagao s Kollárovim. »Glavna narječja« dijele se prema Gaju dalje na varijetete (»Varietäten«), za koje Gaj nije našao pogodan hrvatski termin te ih naziva »različitostima« (22, 23). U uporabi termina za posljednje dvije kategorije (glavna narječja i varijetete) Gaj općenito nije dosljedan, te uglavnom za obje rabi naziv »narječje«, odnosno njemački »Mundarten« ili »Dialekte«. Tako »glavna narječja« ili »Hauptdialekte« naziva: »slavenska narječja« (8, 20), »narječja velikoga našega naroda« (22), odnosno »slavishe Mundarten« (9). Hrvatski varijetet također naziva: »horvatsko narječje« (10, 14), »naše narječje« (8, 12, 14), odnosno »kroatische Mundart«, »unsere Mundart«, ili »unser Dialekt« (15), jednom također »kroatische Sprache« (11) na mjestu gdje u hrvatskom tekstu stoji izraz »horvatsko narječje« (10). Usprkos takvoj nedosljednosti može se u svakom pojedinačnom slučaju točno odrediti što Gaj pod upotrijebljenim terminom razumijeva, jer je njegov kategorijalni sustav potpuno definiran. On se sastoji od hijerarhijski poredanih kategorija: jezik, narječja, varijeteti.

Cilj kulturnog sveslavenstva kako ga je Gaj formulirao u »Kratkoj osnovi« bio je »da vsa narječja velikoga našega naroda kuliko moguće je jedno k' drugomu približiju se«, odnosno — kao što je precizirao u usporednom njemačkom tekstu — da se svi Slaveni (»sämmtliche slavische Brüder«) općenito približe u jezično-književnom pogledu (»in lingvistisch-literärischer Hinsicht«). Jedinstvo slavenskog »jezika« koji se raspao na varijetete treba obnoviti oblikovanjem četiriju književnih jezika za njegova četiri »glavna narječja«. Na njima oblikovane književnosti (»zasebna slovstva« — »einzelne Literaturen«) trebaju kao temelj imati književnu slogu (»slovstvenu složnost« — »literäre Eintracht«) i postati općom svojinom svih Slavena. (22, 23)

4. Gajeva klasifikacija južnoslavenskih jezika i naroda

Gaj je 1830. god. u dodiru s kulturnim sveslavenstvom u Kollárovoj interpretaciji, izgradio sustav nacionalnih shvaćanja kojima je prvi put obuhvatio dva elementa: povijesnu predodžbu i jezičnu klasifikaciju. U »Kratkoj osnovi« je o njima vrlo malo rekao. Iznio je predodžbu o postojanju jednog slavenskog naroda i založio se za obnovu jedinstva slavenskog jezika, razbijenog u brojne varijetete, izgradnjom književnih jezika za četiri njegova »glavna narječja«. Nije imenovao ta »narječja«, niti je rekao koje varijetete i koje etničke skupine će obuhvatiti na njima oblikovani književni jezici. Sva je ta shvaćanja manje ili više cjelovito iznio u svojim spisima i bilješkama iz tog vremena koji su ostali u rukopisu. Oni u Gajevoj ostavštini čine dio skupine brojnih, mahom njemački pisanih spisa i bilježaka nastalih za njegova studija u Grazu i Pešti. Često su to oveće rasprave, ponekad pisane pod neposrednim dojmom upravo pročitane literature, po-

nekad domišljeno razračunavanje s određenim historijskim ili filološkim interpretacijama. Njima se Gaj ponekad vraćao i na marginama ih redigirao, dok su drugdje to ostajali žustro goticom pisani i teško čitljivi koncepti, koji su obeshrabrili ne jednog istraživača. Gajeva shvaćanja iz razdoblja nastanka »Kratke osnove« najpotpunije su iznesena u rukopisu »Über die Vereinigung der in den altilirischen Distrikten wohnenden Slawen zu einer Büchersprache« (O ujedinjenju Slavena nastanjenih u staroilirskim krajevima u jednom književnom jeziku). Danas je taj spis bez izvorne ovojnice s naslovom. U tiskanom popisu Gajevih rukopisa datiran je godinom 1830.⁵⁹ O točnosti te datacije govori činjenica da su u njemu prisutni elementi kol-larovske klasifikacije koju je Gaj upoznao 1830. god. i da je Gaj neka od tu iznesenih stajališta zastupao u pismima koja je pisao približno u isto vrijeme, kao npr. u pismu Šafařiku iz siječnja 1831.⁶⁰ Unjemu je, kao što se vidi iz naslova, namjeravao obraditi problematiku oblikovanja jedinstvenog književnog jezika za sve Južne Slavene (Slavene koji nastanjuju »staroilirsko« područje). Međutim, rukopis nije dovršio, te problematiku navedenu u naslovu nije u potpunosti obradio. Iznio je, u stvari, shvaćanje o prvoj etapi u radu na oblikovanju južnoslavenskog književnog jezika.

Prema Gajevu shvaćanju iznesenom u spisu »Über die Vereinigung«, postoji jedno južnoslavensko narječje (Dialekt) u smislu jednog od »glavnih narječja« slavenskog jezika iz »Kratke osnove«. Gaj ga naziva južno-slavenskim, a ne ilirskim narječjem (südslawischer Dialekt), premda je u naslovu spisa ilirskim imenom označio teritorij na kojem žive Južni Slaveni i premda je ilirsko ime za Južne Slavene već rabio u nekim rukopisima nastalim u isto vrijeme.⁶¹ Južnoslavensko narječje dijeli u tri podnarječja (Unterdialekte): slovensko, hrvatsko i srpsko. Pri tom nije uzeo u obzir bugarski jezik, vjerojatno slijedeći Šafařikovu klasifikaciju prema kojoj je bugarski jezik podvrsta (Unterart) srpskog narječja.⁶² Hrvatsko podnarječje smatrao je prijelazom između slovenskog i srpskog, a uspoređujući ga s položajem slovačkog prema črškom i poljskom vjerojatno je imao pred očima Kopitarovo shvaćanje o slovačkom jeziku kao prijelaznom između slavenskih jezika općenito.⁶³ Svoj stav o južnoslavenskom narječju i njegovim podnarječjima Gaj je u spisu »Über die Vereinigung« iznio riječima:

⁵⁹ Lj. Gaj, Über die Vereinigung der in den altilirischen Distrikten wohnenden Slawen zu einer Büchersprache (rkp.), NSB, R 4701 B II 22. Na signaturi R 4701 A III 5 krivo je pod tim naslovom zaveden njemački tekst, varijanta Gajeva članka »Pravopisz« objelodanjenog u *Danici* 1836., 10, 14. III — 12, 28. III. — O naslovu i dataciji teksta v. kod: Velimir Gaj, Knjižnica Gajeva, Zagreb 1875., 187. — Rukopis je dosad koristilo više istraživača, ali fragmentarno i često uz netočnu prezentaciju nekih od bitnih elemenata njegova sadržaja. Usp.: Fancev, Hrvatski ilirski preporod jest naš autohton pokret; isti, Postanak i historijska pozadina Gajeve pjesme »Još Horvatska ni prepala«; S. Ivšić, Jezik Hrvata kaj-kavaca, Ljetopis JAZU 48, Zagreb 1934—35; Murray Despalatović, Ljudevit Gaj, n. dj.

⁶⁰ Gaj — Šafařiku, Pešta, siječanj 1831, Deželić, Pisma Gaju, 337—339. — Ivšić, Jezik Hrvata kaj-kavaca, 52 stavlja spis općenito u razdoblje prije 1830. godine; Murray Despalatović, Ljudevit Gaj, n. dj., 65 i bilj. 218. stavlja ga među spise nastale 1830—35. godine; Fancev, Hrvatski ilirski preporod jest naš autohton pokret, 21—22 smatra da je spis nastao oko 1830. god.

⁶¹ Na pr. Lj. Gaj, Ljudevit (rkp.), NSB, R 4701 A V 18. Spis je posvećen Ljudevitu Posavskom.

⁶² Šafařik, Geschichte, 33.

⁶³ Kopitar, Grammatik, str. XX.

Nach meiner Überzeugung gibt es nur einen südslawischen Dialekt, der in drei Unterdialekte zerfällt, nämlich in den Wendischen, Serbischen und den Kroatischen, der sich zu den beiden ersten ungefähr so verhält wie der Slowakische zum Böhmischem und Polnischen. Der kroatische Unterdialekt erscheint in verschiedenen Varietäten, je nachdem der Einfluss der bildenden Umstände verschieden war.⁶⁴

Gaj je, dakle, nasuprot dotadašnjim slavističkim klasifikacijama hrvatski jezik stavio u isti rang sa slovenskim i srpskim. Nadalje je ustvrdio da hrvatski jezik (podnarječje) ima osobine prema kojima se razlikuje od slovenskog i srpskog, te ima vlastiti individualitet. Dapače, nije ostao samo na tvrdnji, već je također iznio koje su to po njegovu mišljenju bitne osobine hrvatskog podnarječja. Prema Gaju, osnovno obilježje hrvatskog podnarječja u njegovu temeljnom obliku (Grundform) je tvrdi, čisto slavenski dočetak -l (hartes echtslawisches l, reines slawisches l) »in proeteritis« i na kraju drugih riječi. Iznio je i ostale osobine koje je smatrao zasebnim obilježjima hrvatskog podnarječja.⁶⁵ Kao povjesničar bez sustavnog lingvističkog obrazovanja ne želim ulaziti u istraživanja Gajevih rekonstrukcija »temeljnog oblika« hrvatskog jezika. Bilo bi vrijedno utvrditi koliko se radi o prestrukturiranju obavijesti koje je našao kod Kopitara i Šafařika, a koliko o vlastitim Gajevim saznanjima. Nešto sam mogao i sam utvrditi. Ovom prilikom je ipak najvažnije konstatirati da je Gaj želio afirmirati zasebni individualitet hrvatskog podnarječja.

Gajeva klasifikacija južnoslavenskih »podnarječja« komplementarna je s njegovom predodžbom o povijesnom razvitku i oblikovanju etničkih cjelina na slavenskom jugu. Premda će genezu tih Gajevih shvaćanja trebati još istražiti, može se konstatirati da je Gaj u spisima nastalim za vrijeme studija u Grazu i Pešti nastojao pomiriti u historiografiji suprotstavljene teze o doseljenju i o autohtonosti Južnih Slavena na Balkanskom poluotoku. Prema njegovoj konstrukciji koju je iznio u konceptu članka o Ljudevitu Posavskom, u vrijeme ratova koje su Rimljani vodili protiv Ilira, jedan dio Ilira odselio je sa Balkanskog poluotoka i u novoj domovini nazvao se Hrvatima. Nakon pada Rimskog carstva Hrvati su se vratili u svoju ilirsku pradomovinu (Illyrische Urheimat). Za njima su doselili i Srbi.⁶⁶ Prema drugom rukopisu, Hrvati su nakon doseljenja osnovali državu (Horvatische Republik) koja je obuhvaćala kasnije pokrajine Hrvatsku, Slavoniju, dio Dalmacije i Bosne, te Kranjsku, Korušku i Štajersku. Gaj je Slovence svoga vremena smatrao podrijetlom gornjim Hrvatima (Ober-Horvaten), Hrvate uže Hrvatske središnjim, a Slavonije, Bosne i Dalmacije donjim Hrvatima (Mittel- und Unter-Horvaten). Međutim, nije zbog toga očekivao da se Slovenci izjasne Hrvatima.⁶⁷

⁶⁴ Gaj, Über die Vereinigung, rkp.

⁶⁵ Isto.

⁶⁶ Gaj, Ljudevit (Posavski), rkp.

⁶⁷ Lj. Gaj, Ein Fragewort über Croatien im Anfange des neunten Jahrhunderts oder eigentlich einige Bemerkungen über Pr[ofessors] Richters Ansichten über Innerösterreichs Geschichte und Geographie im Mittelalter insonderheit der windischen Mark (rkp.), NSB, R 4701 A V 19. — Dijelove teksta prenio je Fancev, Postanak i historijska pozadina Gajeve pjesme »Još Horvatska ni prepala«, 14—16. Fancev nije siguran da li je spis nastao za Gajeva studija u Grazu 1827—29. ili kasnije.

On je 1830. god. izradio vlastitu klasifikaciju južnoslavenskih naroda i jezika, na temelju vlastite predodžbe o povijesnom razvitku hrvatskog etnikuma i Južnih Slavena općenito, te podataka o jezičnim odnosima na slavonskom jugu iz Šafaříkova djela koje je prestrukturirao i uklopio ih u drugačije oblikovane cjeline. Pri tom je — a to mu je i bio glavni cilj — Hrvate definirao kao zasebno pleme (Zweig, Unterstamm)⁶⁸ koje ima ne samo kontinuiranu povijesnu egzistenciju već i vlastiti jezik različit od slovenskog i srpskog. Oblikovao je vlastitu predodžbu o odnosu hrvatskog etnikuma i jezika, te o njihovu teritorijalnom rasporedu. Hrvatsku individualnost je afirmirao izravno se suprotstavljajući onim jezičnim argumentima koji su je dovodili u pitanje. Oštrica njegovih protiviljenja bila je usmjerena prema starijim autorima Dobrowskom i Kopitaru, ali još više prema mlađem Šafaříku čije je djelo »Geschichte der slawischen Sprache und Literatur« plijenilo pažnju slavenske kulturne javnosti.

Gaj je izričito istaknuo jezičnu zasebnost Hrvata u odnosu prema Slovincima. Kada on poriče tvrdnju da su Hrvati zadržali tvrdo -l slovenskog jezika i ističe da je to jedna od bitnih osobina hrvatskog jezika, on se izravno suprotstavlja Šafaříkovu shvaćanju iznesenom u djelu »Geschichte der slawischen Sprache und Literatur«.⁶⁹ Gaj je izričito odbacio kako tvrdnju da je hrvatsko narječje dio slovenskog, tako onu prema kojoj je slovensko dio hrvatskog narječja, tj. nije se složio ni s Kopitarom ni s Dobrowskim.

Wer jedoch behauptet dass die Mundart der Croaten nur eine Varietät der Wendischen oder umgekehrt sey, der muss nie in Croatien, Krain, Steiern, Kärnthen gewesen sey — pisao je.⁷⁰

Gaj je istaknuo hrvatsku etničku i jezičnu zasebnost i prema Srbima. Smatrao je da su Hrvati i Srbi doduše srodni, ali ipak različiti odvjerci slavonskog naroda, pozivajući se pri tom na rezultate povijesnih i jezičnih istraživanja. Tvrdio je da su oni dva različita južnoslavenska »podplemena« (Unterstämmen) od kojih svako raspolaže svojim zasebnim »podnarječjem«.

Allein die Geschichte und Erforschung der Sprache zeigen, dass die Croaten und Serben zwei ehe verwandte jedoch verschiedentliche Slawenzweige sind — rekao je, odnosno: Dass diese beide sl[awischen] Unterstämmen zwar am nächsten Verwandte jedoch wohl zu unterscheidende Hauptdialekte (u smislu: Unterdialekte; N. S.) bilden, ist noch von keinem Kenner bezweifelt werden.⁷¹

Gaj je na temelju podataka iz povijesnog razvitka izgradio i predodžbu o rasporedu hrvatskog i srpskog etnikuma. U spisima nastalim oko 1830. god. iznio je podatke o posljedicama turskih provala tijekom kojih su hrvatske zemlje izgubile znatan dio stanovništva (einen nicht geringen Theil ihrer al-

⁶⁸ Gaj, Über die Vereinigung, rkp.

⁶⁹ Isto. Gaj upućuje na str. 265 § 32 ne navodeći autora ni naslov djela s kojim polemizira, odnosno kojima se suprotstavlja. Radi se o Šafaříkovu djelu »Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten«, str. 265.

⁷⁰ Gaj, Über die Vereinigung, rkp. — Fancev, Postanak i historijska pozadina Gajeve pjesme »Još Horvatska ni prepala«, 13 netočno smatra da se Gaj na tim mjestima suprotstavlja samo Dobrowskom i Kopitaru.

⁷¹ Gaj, Über die Vereinigung, rkp.

ten kroatischen Einwohner). Na njihovo mjesto su dijelom doselile skupine pripadnika srpskog plemena, čije potomke Gaj nalazi i u dijelovima Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Hrvatsko stanovništvo je — smatra Gaj — živeći pokraj srpskog primalo u svoj jezik pojedine elemente srpskog jezika, a Hrvati u Slavoniji, Bosni i Dalmaciji vremenom su sasvim primili srpski jezik zadržavši tek ostatke svog izvornog hrvatskog jezika. Time oni prema Gajevu shvaćanju nisu promijenili svoju etničku pripadnost, već su i dalje ostali dijelom hrvatskog plemena.⁷² Smatrao je da su katolici Slavonije, Bosne i Dalmacije u etničkom pogledu najvećim dijelom Hrvati,⁷³ ali se pri tom nije rukovodio vjerskom pripadnosti već svojom povijesnom predodžbom o njihovoj etničkoj pripadnosti. Nije smatrao da svi katolici tog područja pripadaju hrvatskom etniku. Tako je u Dalmaciji u hrvatsko pleme ubrajao stanovnike Zadarskog i Splitskog okružja, ali ne i Dubrovačkog i Bokokotorskog.⁷⁴ Međutim, nije želio dati konačan sud o tome koje dijelove katoličkog stanovništva tog područja treba smatrati Srbima. Poznavao je podatke Konstantina Porfirogeneta o teritoriju koji su naselili Hrvati, ali im nije potpuno vjerovao. Smatrao je da ih valja provjeriti jezičnim istraživanjima, tj. istraživanjem varijeteta hrvatskog i srpskog »podnarječja« na tom području. Bio je uvjeren da će rezultati takvih istraživanja omogućiti stvaranje pouzdanije slike o tome da li se i koji dio katoličkog stanovništva Slavonije, Bosne, Dalmacije i Dubrovnika razlikuje od Hrvata. Takvu nevjericu u Šafaříkov stav o srpskoj etničkoj pripadnosti katolika tog područja Gaj je izrazio riječima:

Jedoch glaube ich bemerken zu müssen, dass auf die aus beiden Hauptdialekten (tj. Unterdialekten, hrvatski i srpski; N. S.) hervorgegangenen Unterdialekte (tj. Varietäten; N. S.) um so mehr Rücksicht zu nehmen sey, eben dadurch die historische Data der obengenannten Bevölkerungs Geschichte beleuchtet wird und die Frage wie fern die katholischen Einwohner Dalmatiens, Ragusa's, Bosniens und Slawoniens von den Kroaten geschichtlich verschieden seyn, bestimmter beantwortet werden kann.⁷⁵

Gaj nije želio katolike tog područja nazivati Slavo-Srbima. Dapače, taj Šafaříkov termin ga je smetao. S obzirom na dvojnost njihove uglavnom hrvatske etničke pripadnosti i srpskog jezika kojim govore, smatrao je da bi ih u jezičnom pogledu (in Hinsicht der Sprache) valjalo nazivati Srbo-Hrvatima.⁷⁶ Taj naziv je upotrijebio i u pismu Šafaříku iz siječnja 1831. (prvom koje mu je pisao) izrazivši tako indirektno neslaganje s njegovom klasifikacijom.⁷⁷

Gaj je u »Kratkoj osnovi« kao jezične kategorije spomenuo slavenski jezik, četiri njegova narječja i brojne varijetete. U spisu »Über die Vereinigung« pokazao je da za nj između narječja i varijeteta postoji kategorija podnarječja. Prema tome, Gaj je raspomagao predodžbom o jednom slavenskom

⁷² Isto.

⁷³ Gajev nenaslovljeni rukopis, NSB, R 4701 B IV.

⁷⁴ Gaj, Über die Vereinigung, rkp.

⁷⁵ Isto.

⁷⁶ V. Gajev nenaslovljeni rukopis nav. u bilj. 73.

⁷⁷ Gaj — Šafaříku, Pešta, siječanj 1831, Deželić, Pisma Gaju, 337.

jeziku koje se dijeli na četiri narječja. Južnoslavensko narječje se dijeli na tri podnarječja (slovensko, hrvatsko i srpsko), a hrvatsko narječje dalje na varijetete. Gaj u uporabi termina za označavanje tih kategorija, u spisima iz vremena oko nastanka »Kratke osnove«, nije bio sasvim dosljedan. S tim nizom jezičnih kategorija usporedan je niz etničko-nacionalnih kategorija. Tako Gaj jedinstveni slavenski narod dijeli na četiri plemena, pri čemu južnoslavensko pleme dijeli na slovensko, hrvatsko i srpsko podpleme.

Tek na temelju iznesenih Gajevih etničko-jezičnih shvaćanja moguće je razumjeti načela na kojima je on 1830. god. u spisu »Über die Vereinigung« temeljio svoju klasifikaciju hrvatskih varijeteta. Postaje očigledno da on ne govori o varijetetima hrvatskog »podnarječja«, već o varijetetima kojima govore pripadnici hrvatskog »podplemena«.

Hrvatsko podnarječje, prema Gajevu shvaćanju, nije ostalo očuvano u svom temeljnom obliku (Grundform). Tijekom povijesnog razvitka ono je na pojedinim područjima bilo podvrgnuto različitim utjecajima, te je u sebe primilo elemente bilo stranih, neslavenskih jezika (talijanskog), bilo drugih južnoslavenskih podnarječja (srpskog). Upravo odstupanjem od temeljnog oblika i primanjem manjeg ili većeg broja različitih vanjskih elemenata oblikovali su se različiti varijeteti. Gaj je o varijetetima kojima se služi hrvatsko pleme napisao:

Der anzunehmende Grundform ist er (der Kroatische Unterdialekt; N. S.) in Provinzialkroatien und in der ganzen Insel zwischen der Mur und Drave am nächsten. Seine nächste Varietät die zum Theil durch serbische Einmischung zum Theil durch die Einwirkung der italienischen Sprache erzeugt wurde erscheint im Künstländischen, in Militär Croatien, in Türkisch Croatien und Istrien, ferner theilweise in Dalmatien, in Slawonien und dem nächsten Theile Bosniens sich mehr oder weniger dem serbischen Unterdialekte annähernd. Eine kleine Nuance des kroatischen Unterdialekts ist ferner die Sprache der sogenannten Wasserkroaten.⁷⁸

Varijeteti kojima se služi hrvatsko stanovništvo su dakle:

1. Jezik uže, provincijalne Hrvatske i Međimurja. On je ostao najbliži temeljnom obliku hrvatskog jezika. Prema suvremenoj lingvističkoj klasifikaciji to je hrvatsko kajkavsko narječje.

2. Jezik Primorja, Istre, Hrvatske krajine (stare krajine od Drave do mora, tj. bez Slavonske krajine) i turske Hrvatske (tj. teritorija Banjalučkog sandžaka, odnosno zapadne Bosne između Une i Vrbasa). Gaj je tim varijetetom obuhvatio uglavnom dio čakavskog i dio štokavskog narječja. Smatrao je da je taj varijetet nastao promjenama u temeljnom obliku hrvatskog jezika do kojih je došlo zbog umetaka srpskog i utjecaja talijanskog jezika.

3. Jezik Hrvata u Slavoniji, Dalmaciji i Bosni (tj. istočnoj Bosni između Vrbasa i Drine) koji je blizak srpskom jeziku. To je dio štokavskog narječja.

4. Mala »nijansa« hrvatskog podnarječja je jezik Hrvata u zapadnoj (Gradišće) i južnoj Ugarskoj za koje se u onovremenoj literaturi uobičajio naziv »Wasserkroaten«.

---

⁷⁸ Gaj, Über die Vereinigung, rkp.

Možemo zamijetiti da varijeteti označeni brojevima 1, 2 i 4 pripadaju području koje je Šafařík označio etnički hrvatskim, izdvojivši pravoslavne i katoličke štokavce kao Srbe.⁷⁹ Varijetet pod brojem 3. obuhvaća štokavce katoličke vjeroispovijesti koje je Šafařík ubrajao u katoličke Slavo-Srbe, a koje je Gaj smatrao najvećim dijelom Hrvatima. Pravoslavno stanovništvo tih zemalja i manji dio katolika štokavaca bi prema Gajevim etničko-jezičnim kriterijima pripadali srpskom plemenu i govorili nekim od njegovih varijeteta.

Gaj je, dakle, 1830. god. pokušao dovesti u sklad načelo koje izjednačava jezičnu i nacionalnu pripadnost i svoju predodžbu o oblikovanju hrvatske nacije koja bi imala obuhvatiti pripadnike različitih narječja. On je izgradio dva elementa hrvatske nacionalno-integracijske ideologije, predodžbu o identitetu hrvatskog naroda potvrđenu njegovim povijesnim razvitkom i kontinuitetom postojanja, te legitimiranu zasebnim jezikom. Njegova povijesna predodžba nije državopravna, nije izgrađena na povijesti hrvatske države, već na podacima o razvitku hrvatskog naroda (etnikuma). On je, dakle, potvrdu za kontinuitet postojanja i za rasprostranjenost hrvatskog naroda potražio u podacima iz historiografije kakve su uzimali u obzir i ideolozi nacionalnih pokreta kod drugih slavenskih i južnoslavenskih naroda. Međutim, kod njih su se podaci o etničkoj pripadnosti sretnije poklapali sa slavističkim jezičnim klasifikacijama i s pretenzijama tih pokreta. Gaj je hrvatski jezični identitet mogao, naprotiv, potvrditi samo konstrukcijom. On nije mogao odbaciti načelo o jeziku kao bitnom obilježju nacionalne individualnosti, niti je mogao odbaciti slavističke klasifikacije slavenskih jezika i naroda u onom dijelu u kojem su one govorile o zasebnom slovenskom i zasebnom srpskom jeziku. Ostajući u okviru osnovnih načela slavistike i romantičke nacionalne ideologije mogao je hrvatsku individualnost afirmirati samo ako pokuša dokazati hrvatsku jezičnu individualnost. Gaj je 1830. god. pokušao upravo to učiniti. Izradio je vlastitu klasifikaciju, prema kojoj se južnoslavensko narječje dijeli u tri podnarječja: slovensko, hrvatsko i srpsko. Pri tom je pokušao rekonstruirati zasebno hrvatsko podnarječje, temeljeći njegovu izvornu formu uglavnom na elementima kajkavskog, čakavskog i ikavsko-štokavskog govora s područja provincijalne, vojne i turske Hrvatske, Istre, te govora Hrvata u Ugarskoj. Smatrao je, dakle, da postoji zaseban slovenski i hrvatski jezik, a štokavsko narječje je smatrao srpskim. Inzistiranje na uvažavanju obaju načela, etničkog i jezičnog, omogućilo je Gaju da s jedne strane hrvatsku etničku individualnost legitimira jezičnom individualnosti, a da s druge strane ne odrekne hrvatsku etničku pripadnost onim Hrvatima koji govore srpskim jezikom. Time je doduše stvorio neravnotežu u sistemu, ali je na nju mogao pristati budući da ju je shvatio kao privremeno stanje. Mogao ju je prihvatiti samo zbog toga što je našao ključ za buduće jedinstvo svih Hrvata u književnom jeziku. Krećući se u okviru postojećih pojmova, nije ni bilo moguće na drugačiji način istodobno zamisliti književni jezik za sve Hrvate i ustrajati uz stav o zasebnoj hrvatskoj individualnosti. A i takav je stav bio moguć samo uz Gajevu interpretaciju kollarovske koncepcije o Južnim Slavenima kao jednom od »glavnih plemena« slavenskog »naroda« i jednom južnoslavenskom »narječju«.

---

⁷⁹ Šafařík, *Geschichte*, 24, o mogućoj hrvatskoj etničkoj pripadnosti Istre na str. 230.

5. Gajeva koncepcija hrvatskog književnog jezika

Gaj je već kao gimnazijalac u Varaždinu i Karlovcu počeo pisati pjesme na kajkavskom. Prvu takvu pjesmu objelodanio mu je inače njemački zagrebački list »Luna« 1826. god.⁸⁰ Došavši u Graz Gaj se — zajedno s Dimitrijem Demetrom koji je došao iz zagrebačke kajkavske sredine — preko svojih slovenskih drugova upoznao s nastojanjima oko izgradnje slovenskog književnog jezika. Mojsije Baltić ga je upoznao s borbom za izgradnju srpskog književnog jezika i s radom Vuka Karadžića.⁸¹ Gaj i Demeter su u tom ozračju počeli razmišljati i o usavršavanju hrvatskog književnog jezika zasnovanog na kajkavštini. Na to ih je poticala i općenito atmosfera kulturnog sveslavenstva. Gaj je bio svjestan neizgrađenosti postojećeg kajkavskog standardnog jezika, tj. njegove neosposobljenosti za zadovoljavanje civilizacijskih potreba modernog društva, napose potreba najviših slojeva, njihove kulture, znanosti, poslovanja, društvenog saobraćaja itd. Mora da su ga neugodno dirnule tvrdnje o neizgrađenosti »hrvatskog« književnog jezika koje je nalazio kod Kopitara i kod novog slavističkog autoriteta Šafařika. U Šafařikovoj knjizi »Geschichte der slawischen Sprache und Literatur« mogao je naći izjavu da je uporaba hrvatskog narječja (kroatische Mundart) ograničena na školske i pobožne knjige, te da su na tom narječju tiskana evanđelja i druge knjige za puk (für den gemeinen Mann), ali ne još i kompletna Biblija. Konstataciju o nepostojanju prijevoda Biblije na hrvatsko (kajkavsko) narječje — koji bi svjedočio o njegovoj izgrađenosti za književnu uporabu — Šafařik kao da je gotovo doslovno preuzeo iz starije Kopitareve »Grammatik«.⁸² Međutim, Gaj je zajedno s Demetrom vjerovao da će vremenom biti moguće književnu kajkavštinu osposobiti za obavljanje svih funkcija standardnog jezika potrebnog modernom društvu. Imajući taj cilj pred očima on je pisao pjesme na kajkavskom i prevodio njemačke pjesnike. Vjerojatno je i sam dijelio Demetrovo uvjerenje — o čemu je mnogo kasnije pisao — da će oni književni jezik na kajkavskoj osnovici »postojanstvom svojim moći sve malo po malo razviti i podići narodnu književnost«.⁸³

Gaj je svoj patriotizam mladalačkog razdoblja vezivao uz rodno Zagorje i užu Hrvatsku,⁸⁴ a razvijajući nacionalni osjećaj širio ga je na hrvatski narod o čijoj rasprostranjenosti je sudio na temelju predodžbe o njegovoj povijesti. Jezično načelo, čije je snage i domašaja kao elementa nacionalno-integracijske ideologije postao svjestan tek u neposrednom dodiru sa slovenskim i srpskim nacionalnim pokretom, te s idejom kulturnog sveslavenstva, pokazalo mu je da književni jezik na kajkavskoj osnovici ne može postati integrativnim elementom hrvatske nacije.

Dolazak u Peštu i upoznavanje s kollarovskom idejom slavenske uzajamnosti omogućili su Gaju da pitanje jedinstva Hrvata u književnom jeziku riješi uspostavljanjem jedinstva svih Južnih Slavena u književnom jeziku. Gaj se u »Kratkoj osnovi« pristajući uz Kollárovu misao o oblikovanju knji-

⁸⁰ V. pjesme Lj. Gaja, Razvezanje, Pesma od Zagorja, u: *Luna* (Zagreb) 1826., 11, 5. VIII i 35, 28. X, objelodanjene kod: Fancev, Dokumenti, 198—199.

⁸¹ Gaj, Vjekopisni moj nacrtak, str. XXIV; Popović, Mojo Baltić, *Braštvo* 5, (Beograd) 1892, 132—134.

⁸² Kopitar, *Grammatik* 207; Šafařik, *Geschichte*, 270.

⁸³ Gaj, Vjekopisni moj nacrtak, str. XXV, XXVI.

⁸⁴ V. na pr. Gajevu »Pesmu od Zagorja« iz 1826. god. nav. u bilj. 80.

ževnih jezika za četiri »narječja« slavenskog jezika izjasnio upravo za takvo rješenje. Međutim, 1830. god. on još nije imao konkretno rješenje za budući južnoslavenski književni jezik. Vjerovao je, čini se, da će izgradnja južnoslavenskog književnog jezika biti dugotrajan proces i da se zbog toga ona može provesti samo etapnim putem.

U spisu »Über die Vereinigung« u kojem je namjeravao razraditi problematiku ujedinjenja Južnih Slavena u jednom književnom jeziku kao što govori naslov, Gaj je iznio svoju predodžbu o povijesti hrvatskog književnog jezika i njegovu tadašnjem stanju. Prema njegovu shvaćanju hrvatski književni jezik (die kroatische Schriftsprache) imao je tri varijeteta. Oni su nastali na varijetetima narodnog govora o kojima sam pisao u prethodnom poglavlju, ili kao plod svjesnog nastojanja pojedinih pisaca. Svoje uvjerenje o tome izrazio je riječima:

Die kroatische Schriftsprache zerfällt nach ihrer Geschichte in drei Hauptvarietäten, nämlich: I. in die Kroatisch-südlichen [prethodno je umjesto »südlichen« napisano a zatim prekríženo: serbisi-rende, dalmatisirende, küstenländische; N. S.], II. in die Vitezovi-čische, III. in die Provinzialkroatische.⁸⁵

Na osnovu Gajevih potanjih obrazloženja može se utvrditi što on razumijeva pod pojedinim varijetetom hrvatskog književnog jezika.

1. Južni hrvatski varijetet. To je jezik najstarije Gaju poznate književnosti na jeziku koji on smatra hrvatskim. Gaj, kao ni Šafařík u djelu »Geschichte der slawischen Sprache und Literatur«, ne poznaje najstariju hrvatsku književnost na čakavskom narječju (Marulić, Lucić, Hektorović i drugi). Nakon književnosti na staroslavenskom jeziku, kao najstarija djela na hrvatskom književnom jeziku nalazi djela iz protestantskog kruga tiskana 1560—64. (Ivan Konzul Istranin, Antun Dalmatin). Kod njih je Gaj prema izvodima koje je našao u Kopitarovoj »Grammatik«, odakle ih je upoznao i Šafařík,⁸⁶ mogao u tragovima čakavštine naći jezične osobine koje je sam smatrao bitnim značajkama hrvatskog podnarječja, a činjenica da je u leksici bilo štokavskih elemenata navodila ga je da u prekríženom tekstu spomene »srpske« odnosno »dalmatinske« utjecaje. U kasnijim djelima koja je uvrštavao u ovu skupinu mogao je osobine koje je smatrao bitnim značajkama hrvatskog podnarječja naći u njihovoj kajkavskoj ili čakavskoj osnovici.

2. Vitezovićev varijetet hrvatskog književnog jezika. Gaj je smatrao da Vitezovićev jezik treba izdvojiti kao zaseban odjeljak (Abtheilung) u povijesti hrvatskog književnog jezika. On je oblicima koji dolaze iz Vitezovićeve rodne čakavštine i preuzete kajkavštine vjerojatno nalazio izvorne oblike hrvatskog jezika, ali je Vitezovićev jezik napose cijenio zbog toga što je ustanovio da je Vitezović namjerno taj jezik gradio uzimajući ono što je najljepše iz svih hrvatskih varijeteta. Dapače, nalazio je da je Vitezo-

⁸⁵ Gaj, Über die Vereinigung, rkp.

⁸⁶ Kopitar, Grammatik, 438—451; Šafařík, Geschichte, 266. — O tiskanim djelima i jeziku hrvatskih protestantskih pisaca okupljenih oko tiskare u Urachu kraj Tübingena v. kod: F. Fancev, Jezik hrvatskih protestantskih pisaca XVI vijeka, Rad JAZU 212, Zagreb 1916, 147—225 i 214, Zagreb 1916., 1—112 (i posebno, Zagreb 1916); F. Bučar, F. Fancev, Bibliografija hrvatske protestantske književnosti za reformacije, Starine JAZU 39, Zagreb 1938., 49—128.

vić prihvatio i neke elemente iz ostalih južnoslavenskih »podnarječja« — iz slovenskog (dual) i srpskog (elementi štokavštine).

3. Varijetet književnog jezika u provincijalnoj Hrvatskoj. To je živi književni varijetet. On je prema Gajevu uvjerenju ostao najbliži temeljnom obliku hrvatskog podnarječja. Bio je najmanje izložen vanjskim utjecajima, ali je upravo zbog izoliranosti i nedostatka unutrašnjih sokova izgubio mnoge bitne elemente važne za izražajnost jezika. Postao je tvrd i nezgrapnan, te je — što je Gaj napose naglašavao — premalo uglađen za elegantniju konverzaciju (für die feinere Conversation). Gaj je, dakle, bio svjestan funkcije kajkavskog standardnog jezika prve polovine 19. st. kao jezika koji zadovoljava potrebe županijskog plemstva, dijela građanstva, svećenstva u doticaju s pastvom na selu i dijelom u gradu, obiteljskog jezika dijela višeg plemstva, dakle jezika koji nema osobina potrebnih za funkciju standardnog jezika u modernom društvu.

U citiranom pasusu Gaj je u povijest hrvatskog književnog jezika uvrstio samo varijetete s osobinama što ih je on sam smatrao bitni m obilježjima hrvatskog podnarječja. Uvrstio je, dakle, dva povijesna (južni i Vitezovićev) i jedan živi književni jezik (jezik u provincijalnoj Hrvatskoj). Nije želio da se shvati kao da je upao u protuslovlje (als ob wir... in einen Widerspruch geraten wären) zbog toga što ni u jedan od varijeteta hrvatskog književnog jezika nije uvrstio suvremeni književni jezik koji se rabio u Slavoniji i Dalmaciji premda je prethodno govore tih pokrajina klasificirao kao varijetete hrvatskog podnarječja. On je i tu pokazao da razlikuje pučki govor (govor pripadnika hrvatskog plemena koji se razlaže na različite varijetete s obzirom na vrstu i opseg vanjskih utjecaja) od književnog jezika zasnovana na jeziku hrvatskog plemena (na temeljnom obliku hrvatskog podnarječja). S obzirom na jezik Slavonije i Dalmacije, Gaj je bio u dilemi. Smatrao je da se podvrste (Unterarten) književnog jezika kakve su se upotrebljavale u Slavoniji i Dalmaciji razlikuju od srpskog jezika samo po nekim hrvatskim preostacima (Remanenzen) i da se one mogu vrlo lako spojiti s jezikom Dubrovnika i Bosne u zasebni »srpsko-hrvatski« književni varijetet. S druge strane, mogle bi se priključiti prvom, »južnom« varijetetu hrvatskog književnog jezika koji je prema Gajevu shvaćanju bio također, premda u manjoj mjeri izložen utjecaju »srpskog« jezika. O tome je Gaj u rukopisu »Über die Vereinigung« napisao:

Diese Unterarten (u Slavoniji i Dalmaciji; N. S.) bilden also in der Schriftsprache [...] entweder eine serbisch-kroatische, nur durch kroatische Remanenzen von serbischen Unterdialekte verschiedene Varietät, die mit der Ragusanischen und Bosnischen ohne Schwierigkeit vereinbar ist; oder sie gehören zum I. kroatischen Hauptdialekt (tj. Hauptvarietät, N. S.).⁸⁷

Opredijelivši se za etapni put u oblikovanju južnoslavenskog književnog jezika, Gaj je kao neposredni zadatak vidio izgradnju hrvatskog književnog jezika. Razmatrajući problem izgradnje hrvatskog književnog jezika on je također polazio od kriterija sveslavenstva kollarovskog tipa koje ga je u Pešti zablještilo. Smatrao je da bi u tom radu trebalo kao uzor prihvatiti

⁸⁷ Gaj, Über die Vereinigung, rkp.

onaj varijetet hrvatskog književnog jezika koji je najviše u skladu s kollarovskim sveslavenstvom, tj. koji i u okviru hrvatskog podnarječja najbolje okuplja sve njegove rasute varijetete.

Na temelju tih kriterija odbacio je mogućnost da jezik provincijalne Hrvatske bude prihvaćen kao jedinstveni hrvatski književni jezik. Isticao je njegovu slabu izražajnost i neizgrađenost za potrebe modernog društva. Naglašavao je, a možda i davao preveliku važnost privrženosti svećenstva uže Hrvatske kajkavštini. Isticao je nužnost velikog udjela jezika kajkavske književnosti u izgradnji jedinstvenog hrvatskog književnog jezika, ali je smatrao da on ipak može biti uzet samo kao temelj tog jezika, a nikako ne kao apsolutni »non plus ultra« (nur zur Grundlage, nicht aber zu einem absoluten non plus ultra).⁸⁸

Bio je uvjeren da od svih varijeteta hrvatskog književnog jezika može kriterije kulturnog sveslavenstva zadovoljiti samo Vitezovićev jezik. Prema Gajevoj ocjeni, Vitezović je bio prvi kod Hrvata koji je potpuno shvatio sveslavensku ideju i primijenio je u svojoj domovini na taj način što je stvorio književni jezik u koji je uključio najbolje elemente iz svih hrvatskih varijeteta i ne samo iz njih. Zbog toga je u Vitezovićevu jeziku vidio model za izradu »svehrvatskog« književnog jezika (Muster einer pankroatischen Schriftsprache). Taj bitni uzrok zbog kojeg se oduševio Vitezovićem i zbog kojeg ga je uzeo svojim trajnim uzorom iznio je slijedećim riječima:

Die Vitezovičische (Schriftsprache; N. S.) verdient deshalb eine besondere Abtheilung, weil sie als Muster einer pankroatischen Schriftsprache aufgestellt werden muss. Vitezović war der erste unter den Croaten, der die Idee des Panslavismus vollkommen begreifend auch in seinem Vaterland eine aus allen kroat[ischen] Varietäten, das beste in sich fassende Schriftsprache [...] einzuführen trachtete. Der kroatische Unterdialekt kann nur dann in literarischen Hinsicht sich zu einer Vollkommenheit erheben, wenn man die Schriftsprache eines Vitezović zum Muster nehmen wird.⁸⁹

Naglašavajući gramatičku ispravnost, izražajne mogućnosti Vitezovičeva jezika i uvjerenje da će samo književni jezik zasnovan na »lijepim Vitezovićevim načelima« (nach den schönen Prinzipien eines Vitezovičs) biti u stanju zadovoljiti sve zahtjeve duhovnog obrazovanja (in der literarischen Welt allen Forderungen der Geistbildung entsprechen [...] wird), Gaj je još jednom pokazao da teži izgradnji književnog jezika za potrebe modernog društva.

Gaj je mislio da je izgradnja hrvatskog književnog jezika prema Vitezovićevom modelu najviše u skladu sa sveslavenskom idejom, jer će taj jezik razumjeti svaki Hrvat bez obzira na varijetet kojim govori i jer je on plementskim srodnicima (den Stammverwandten) Hrvata, tj. Slovencima i Srbima razumljiviji od bilo kog drugog hrvatskog varijeteta.

Međutim, ni sam Gaj nije taj hrvatski ili »svehrvatski« književni jezik namijenio svim Hrvatima, već samo onima kod kojih je u jeziku naroda

---

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Isto.

ostao u manjoj ili većoj mjeri očuvan temeljni oblik hrvatskog podnarječja. Naime, nakon što je istaknuo potrebu da se ne prihvati književni varijetet provincijalne Hrvatske, već da se hrvatski književni jezik zasnuje na vitezo-
vičevskim načelima, Gaj je zaključio:

Dadurch wird der hölzernen, lahmen Einseitigkeit (književnom varijetetu provincijalne Hrvatske; N. S.) abgeholfen und die Schriftsprache für alle Kroaten in Provinzial-, Militär- und Türkisch-Kroatien, im Küstenland und Istrien, ferners durch Ungarn von der Drave ununterbrochen bis nahe an die Thore Wiens brauchbar.⁹⁰

Smatrao je, dakle, da će takav hrvatski književni jezik biti upotrebljiv na području provincijalne, vojne i turske Hrvatske, Primorja i Istre, te kod Hrvata u Ugarskoj »od Drave do nadomak vrata Beča«.⁹¹

Takav književni jezik, zasnovan u biti na kajkavsko-čakavskoj osnovici s elementima štokavštine, nije mogao namijeniti Hrvatima Slavonije, Dalmacije i Bosne čiji se književni jezik temeljio na drugoj, štokavskoj, po Gajevu shvaćanju srpskoj jezičnoj osnovici. On je, dakle, Hrvate tih pokrajina ostavio izvan zajednice hrvatskog književnog jezika. Taj dio hrvatskog naroda ostao je pokriven »srpskim« jezikom. Međutim, nastojao je osigurati priznanje njegove hrvatske etničke pripadnosti na taj način što je inzistirao na uporabi »srpsko-hrvatskog« naziva za njegov jezik umjesto samo srpskog ili Šafaříkova »slavo-srpskog« naziva. Pa i kad je izjavljivao da će njegova književnost zbog jezika kojim je pisana biti subordinirana prije »slavo-srpskoj« nego »slavo-hrvatskoj«, davao je do znanja da toj književnosti pridaje i hrvatski značaj nazivajući je »serbo-kroatische oder kroatisirende Literatur«. Samom jeziku Hrvata u Slavoniji, Bosni i Dalmaciji davao je zasebni položaj između hrvatskog i srpskog jezika. U katoličkom stanovništvu Slavonije, Bosne i Dalmacije (römisch-katholische Slawonier, Dalmatiner und Bosnier), pripadnicima najvećim dijelom hrvatskog plemena (Slawen vom kroatischen Slawenzweige) koji govore srpskim jezikom, vidio je medij pobodan da poveže Hrvate i Srbe. »Sie sind das Medium zwischen den Slawo-Kroaten und Slawo-Serben« — pisao je.⁹²

---

⁹⁰ Isto.

⁹¹ Fancev, Hrvatski ilirski preporod jest naš autohton pokret, 21 ovu rečenicu navodi na način kojim joj potpuno mijenja sadržaj. Fancev citira: »Dadurch wird der hölzernen, lahmen Einseitigkeit abgeholfen und die Schriftsprache für alle Kroaten... brauchbar.« Ispuštajući dio kojim Gaj ograničava područje hrvatskog književnog jezika, stavljajući na tom mjestu tri točke, Fancev stvara netočan dojam da Gaj izrazom »književni jezik za sve Hrvate« (Schriftsprache für alle Kroaten) razumijeva književni jezik za doista sve Hrvate, a ne za sve Hrvate određenog područja.

Murray Despalatović, Ljudevit Gaj, n. dj. 65—67 upravo onim dijelom rečenice iz rukopisa »Über die Vereinigung« koji je Fancev ispustio, potkrepljuje svoju tvrdnju da je Gaj već tada prihvatio štokavštinu kao osnovicu hrvatskog književnog jezika. Dapače, smatrajući da se Gajev slikovit izraz o protezanju tog jezika preko Drave kroz Ugarsku do nadomak vrata Beča odnosi na Srbe u Ugarskoj, bez osnova je zaključila da je Gaj želio stvoriti književni jezik za sve Hrvate i Srbe u Habsburškoj monarhiji.

⁹² V. Gajev nenaslovljeni rukopis nav. u bilj. 73.

Susret sa sveslavenstvom kollarovskog tipa omogućio je Gaju da se 1830. god. prvi put probije iz okvira kajkavštine. On se u Hrvatskoj mogao susresti s razmišljanjima o prevladavanju dvojstva u književnom jeziku. Nadzornik Tomo Koščak nije bio jedini koji je razmišljao o jedinstvenom književnom jeziku za Hrvatsku, Slavoniju i Dalmaciju.⁹³ Međutim, u praksi je Gaj nalazio dvojstvo »hrvatske« kajkavske književnosti i štokavske književnosti podijeljene u slavonsku, dalmatinsku i dubrovačku »nijansu«. Zbog toga se okrenuo onom dijelu književne tradicije uže Hrvatske u kojem su jače nego u 19. st. dolazile do izražaja tendencije prema objedinjavanju svih hrvatskih narječja. Bila je to književnost Hrvatske svedene u 16—17. st. na »ostatke ostataka« u kojoj je kajkavski, čakavski i štokavski živalj bio relativno ravnomjerno zastupljen, ili Hrvatske s prijelaza 17. u 18. st., tj. prije nego što je tek oslobođena Slavonija razvila svoju književnost i prije nego što je, usponom te književnosti u 18. st., u okvirima same Hrvatske i Slavonije došlo u književnom jeziku do kajkavsko-štokavske polarizacije.⁹⁴ Vitezović, čiji je jezik Gaj prihvaćao kao uzor, djelovao je na prijelazu 17. i 18. st., tj. na razmeđu tih dvaju razdoblja.⁹⁵ Gaj je u sveslavenstvu kollarovskog tipa našao »teoretsko« obrazloženje svog opredjeljenja za taj dio hrvatske jezične tradicije, tj. za izgradnju hrvatskog književnog jezika kao sintetskog jezika oblikovanog iz elemenata svih varijeteta hrvatskog podnarječja.

Međutim, Gaj nije uspio prekoračiti ograničenja koja su mu u svijesti postavljale slavističke klasifikacije južnoslavenskih jezika. Zbog toga je rad na izgradnji hrvatskog književnog jezika koncipirao na način koji je u neposredno predstojećoj etapi ostavljao izvan zajednice hrvatskog književnog jezika dio onih koje je i sam smatrao pripadnicima hrvatskog plemena. To je mogao učiniti (jednako kao što je priznao da taj dio hrvatskog naroda govori srpskim jezikom) samo zbog toga što je istodobno bar načelno zacrtao put do jezične zajednice svih Hrvata preko književnog jezika za sve Južne Slavene. Gaj je bio svjestan da koncipirajući put prema jedinstvenom južnoslavenskom jeziku, na višoj razini »vraća« Hrvatima ono što je slavističkim klasifikacijama bilo razdijeljeno između Slovenaca i Srba. Međutim, odredivši prvi korak na tom putu, osjećao je nelagodu raskoraka između opsega zamišljenog hrvatskog književnog jezika i opsega hrvatskog plemena. Zbog toga je tražio nova, bolja rješenja, a prema njima ga je svojom logikom vodilo i načelo izgradnje sintetskog književnog jezika. Gaj 1830. nije prihvatio ne samo Kollárov stav o srpskom imenu kao zajedničkom za sve Južne Slavene, već ni njegovo eventualno shvaćanje o »srpskoj« štokavštini kao osnovici za jedinstveni južnoslavenski književni jezik. Vjerovao je zacijelo da će zajednički jezik nastati na isti način kao i hrvatski književni jezik, tj. da će biti sintetski jezik oblikovan iz najboljih elemenata svih južnoslavenskih podnarječja.

---

⁹³ V. pismo: T. Koščak — G. Čevapoviću, Zagreb 14. IV 1817., kod: Jelenić, Pravopisna rasprava, 30.

⁹⁴ Usp. na pr. studije o »ozaljskom krugu« i I. Belostencu kod: J. Vončina, Jezičnopovijesne rasprave, Zagreb 1979., 197—269.

⁹⁵ Z. J u n k o v i ć, O jeziku Vitezovićeve Kronike, *Radovi Slavenskog instituta* 2, (Zagreb) 1958., 93—119; M. M o g u š, Pavao Vitezović kao jezikoslovac, *Zbornik Zagrebačke slavističke škole* 2, Zagreb 1974., 73—78.

6. *Kojem književnom jeziku je namijenjena ortografija Gajeve »Kratke osnove«?*

Nakon prethodnog izlaganja može se odgovoriti na pitanje za koji je književni jezik Gaj stvarao svoju ortografiju predloženu 1830. god. u »Kratkoj osnovi«, te u kakvu odnosu stoje dvije njene verzije od kojih prva sadrži, a druga ne sadrži prijedlog o uvođenju znaka za bilježenje glasa ć.

Kad je pristupio pisanju »Kratke osnove« Gaj je polazio od čitavog kompleksa problema hrvatske nacionalne integracije koji je stavio u slavenski i južnoslavenski okvir. On je očigledno smatrao da može uspjeti u svojim nastojanjima, kao i u poticanju na otpor »mađarizmu«, samo ako predobije za svoje ideje užu Hrvatsku kao politički i kulturno najdinamičnije područje koje je djelovalo nacionalno-integracijski. Jedno od sredstava za realizaciju nacionalno-integracijskih ciljeva i za obranu od pokušaja mađarizacije vidio je u stvaranju jedinstvenog književnog jezika i ortografije. Međutim, bojao se da će u tome naći na odlučno protivljenje u skupini koja je tada bila u kulturnom životu uže Hrvatske aktivna, u starijoj generaciji kajkavskih pisaca, uglavnom svećenika, te općenito kod kajkavskog svećenstva koje je zbog naravi svog zvanja bilo upućeno na uporabu kajkavskog jezika i na konzumiranje određene vrste književne produkcije na tom jeziku (zbirka propovijedi, molitvenika i sl.).⁹⁶ Smatrao je da oni ne prihvaćaju ideju kulturnog sveslavenstva koje je bilo početna točka njegova rada (es ihm [...] überhaupt an Panslavisnus fehlt — rekao je Mikloušića), da su protivni napretku pa i reformi ortografije, te ih je nazivao crnim ljudima tmine (schwarze Dunkelmänner).⁹⁷ Bojao se osjećaja samodovoljnosti, zatvaranja prema ostalim Slavenima, pa i prema ujedinjenju u književnom jeziku i ortografiji sa Slavonijom, što je mogao naći već ranije u tiskanim tekstovima npr. Tome Mikloušića.⁹⁸ Zbog toga je u nastupu bio oprezan, te je u »Kratkoj osnovi« objavio samo dio svojih shvaćanja i planova. Nije iznio svoj plan o izgradnji hrvatskog književnog jezika (različitog od postojećeg kajkavskog) kao etape na putu prema oblikovanju južnoslavenskog književnog jezika. I svoju ortografiju je doista formalno predložio za standardni jezik na kajkavskoj osnovici. Međutim, ona je stvarno bila oblikovana na način koji je omogućavao da bude primijenjena za realizaciju čitavog dijapazona Gajevih planova. To se vidi iz načina na koji je Gaj riješio pitanje bilježenja glasa ć u prvoj verziji i kako je postupio mijenjajući u drugoj verziji taj dio.

Gaj, rođen u kajkavskoj sredini, poznavao je samo tvrdi glas č. Meki glas ć mogao je čuti za školovanja u Karlovcu, što se može posredno zaključiti iz njegovih sjećanja.⁹⁹ Štokavštinu je u cjelini bolje upoznao tek za studija u Grazu, druženjem i razgovorima s Mojsijem Baltićem koji je došao iz srpske krajiške sredine iz okolice Gline. Baltić se mnogo kasnije sjećao da je Gaj brzo i lako naučio razlikovati i pravilno upotrebljavati glas ć.¹⁰⁰ Gaj je u prvoj verziji doduše pokazao nesigurnost u primjerima za tvorbu glasa ć, te će i Baltićeve tvrdnje biti ponešto pretjerane. Međutim,

⁹⁶ Gaj, Über die Vereinigung, rkp.

⁹⁷ Gaj — Šafařiku, Pešta, sijećanj 1831., Deželić, Pisma Gaju, 338.

⁹⁸ Mikloušić, Stoletni kalendar, kod: Fancev, Dokumenti, 138, 139.

⁹⁹ Gaj, Vjekopisni moj nacrtak, str. XXIII.

¹⁰⁰ Popović, Mojo Baltić, n. dj., 134.

vjerojatno je ipak upravo Baltičevo razlaganje i demonstriranje upozorilo Gaja na postojanje toga glasa općenito kod štokavaca, tj. i kod onih koji se služe latinicom i koje je on smatrao uglavnom pripadnicima hrvatskog plemena. Ne samo to. Gaj je oko 1830. god. analizirao i starije tekstove pisaca za čiji je jezik smatrao da sadrži osobine temeljnog oblika hrvatskog podnarječja, napose Vitezovića i njemu po tipu jezika bliskog, po rođenju također čakavca, starijeg pisca 17. st. Franje Glavinića. Na tabeli na kojoj je u vrijeme nastajanja »Kratke osnove« usporedio svoju ortografiju i ortografiju te dvojice pisaca, Gaj je pokazao kako uočava da je Glavinić znak *ç* (*c* sa sedijom) rabio na mjestu gdje on stavlja znak *č*, a da je digram *ch* upotrebljavao za označavanje dvaju glasova, tvrdog *č* i mekog *ć* za koje on rabi znakove *č* i *ć*.¹⁰¹ Prema tome, Gaj je 1830. god. znao da je i u jeziku koji je smatrao jednim od varijeteta hrvatskog književnog jezika postojao glas *ć*.

Uvođenjem znaka *ć* u ortografiju za »horvatski« jezik Gaj je htio vratiti u kajkavštinu glas za koji je bio uvjeren da je ranije postojao u hrvatskom jeziku, želio je njen glasovni sustav uskladiti s glasovnim sustavom ostalih slavenskih naroda, ali prije svega s glasovnim sustavom ostalih hrvatskih varijeteta i hrvatske književne tradicije. Gajev ortografski sustav sa znakom *ć* odgovarao je i potrebama hrvatskog sintetskog književnog jezika utemeljenog na osobinama koje je Gaj tada smatrao bitnim obilježjima hrvatskog podnarječja. Također je bio prilagođen potrebama jezika štokavske književnosti u Slavoniji, Bosni i Dalmaciji. Nadalje, odgovarao je potrebama slovenskog književnog jezika (ne možemo reći nije li Gaj smatrao da bi i u slovenskom jeziku trebalo obnoviti glas *ć*). U tekstu (u prvoj i drugoj verziji) je uostalom izričito predložio »Horvatima«, a zatim Slavoncima i Dalmatincima, te Kranjcima, Korušcima i Štajercima da prihvate njegovu ortografiju. Takav prijedlog je mogao biti u potpunosti opravdan samo ako je sadržavao i znak za bilježenje glasa *ć*. Prema tome, Gaj je prvu verziju izgradio za postojeće književne jezike Južnih Slavena koji se služe latinicom tj. za »horvatski« jezik na kajkavskoj osnovici, za štokavski koji je nazivao »srpsko-hrvatskim« i za slovenski književni jezik, ali i za budući hrvatski književni jezik zasnovan na vitezovićevskom modelu. Namijenio ga je također budućem jedinstvenom južnoslavenskom književnom jeziku, odnosno knjižnoj uporabi tog jezika kod Južnih Slavena koji se služe latiničkim pismom.

Činjenica da je Gaj svoj rukopis mijenjao u čistopisu upućuje na mogućnost da je on to učinio nakon što je rukopis predao cenzuri, tj. nakon razgovora s cenzorom Nagyom koji je i sam doživio neuspjeh aktivno podržavajući nastojanja školskog nadzornika Koščaka da se uvede jedinstvena ortografija za Hrvatsku i Slavoniju. Njegov kajkavski kalendar za 1818. god. izdan »slavonskom« grafijom koju je Koščak uveo u školske udžbenike u Hrvatskoj nije utjecao na mijenjanje stvari. Nije ih promijenila ni »Jezičnica horvatsko-slavonska« Jožefa Đurkovečkog koja je podržala Koščakovu akciju.¹⁰² Ona je tiskana u Pešti 1826. god., četiri godine prije izlaska Gajeve »Kratke osnove« i vjerojatno je Nagy i njoj dao imprimatur. Moguće je da je Nagy, podučen dotadašnjim vlastitim i tuđim iskustvom upozorio Gaja

¹⁰¹ V. Gajevu tabelu nav. u bilj. 30.

¹⁰² J. Đurkovečki, Jezičnica horvatsko-slavonska, Pešta 1826, kod: Fancev, Dokumenti, 200—206.

na otpor kojim će njegov prijedlog ortografske reforme biti dočekan u Hrvatskoj i napose na izazov koji bi za kajkavsku sredinu mogao značiti znak za glas *ć* koji kajkavski književnici nisu osjećali. Bez obzira kako je došao do zaključka da treba mijenjati taj dio teksta, da li je to učinio potpuno samoinicijativno ili na poticaj druge osobe, Gaj je reagirao na način kojim je svoj ortografski sustav učinio samo još fleksibilnijim.

Gaj je u drugoj verziji, koja je otisnuta u »Kratkoj osnovi«, postupio vrlo mudro. On nije jednostavno izbacio pasus o znaku *ť*. Napisao je novi tekst u kojem o tom znaku raspravlja, pokazuje da je on prisutan u svim slavenskim jezicima, da je bio prisutan nekada i u »horvatskom« jeziku, ali i da se iz »horvatskog« jezika izgubio te u ortografiji za taj jezik nije potreban ni znak za njegovo bilježenje. Time je svoj prijedlog učinio konzistentnim ortografskim sustavom za književni jezik zasnovan na kajkavštini i ujedno izbjegao moguća predbacivanja. Međutim, takvo raspravljanje mu je omogućilo da znak *ť* zadrži kao rješenje za bilježenje glasa *ć* i da očuva konzistentnost svog ortografskog sustava kao sustava za književne jezike koji glas *ć* poznaju. Samo zbog toga je Gaj mogao sasvim opravdano u »Kratkoj osnovi« i nakon intervencije u tekstu predložiti svoj ortografski sustav kako kajkavskim Hrvatima, te Kranjcima, Koruščima i Štajercima koji u svom govoru nemaju meki gas *ć*, tako Slavoncima i Dalmatincima koji ga u svom govoru imaju, te očekivati da će on biti upotrebljiv za budući sintetski hrvatski književni jezik (što je prešutio) i budući jedinstveni južnoslavenski književni jezik.

7. Hrvati i Trojedna kraljevina Hrvatska, Slavonija i Dalmacija kao dio Gajevih »slavenskih planova«

Gaj je u vrijeme nastanka »Kratke osnove« imao svoje »slawische Pläne« (slavenske planove)¹⁰³ i »südslawische Pläne« (južnoslavenske planove)¹⁰⁴ kao njihov dio čvrsto zacrtane, premda ne i konačno oblikovane. Njegovi »južnoslavenski planovi« bili su skoncentrirani na hrvatsku problematiku i na njene relacije prema slovenskoj i srpskoj. Oni su za Gaja sadržavali dugoročne ciljeve na nacionalnom i jezičnom području i neposredne političke zadatke. Gaj je vidio dvije moćne poluge uz pomoć kojih je namjeravao krenuti u realizaciju tih ciljeva. Jedna je bila latinička ortografija, a druga književnost tzv. jezičnih »Srbo-Hrvata« napose u Slavoniji i Dalmaciji.

Dugoročnost jezičnih ciljeva proizlazila je iz činjenice da Gaj za njih još nije imao konkretno rješenje. On u tom trenutku nije vidio način na koji bi mogao neposredno riješiti pitanje jedinstvenog standardnog jezika za sve Hrvate, odnosno za područje na kojem oni žive, tj. za Hrvate i Srbe toga područja. Zbog toga se opredijelio za etapni put i za stvaranje jedinstvenog južnoslavenskog jezika preko kojeg će se ostvariti i jezično jedinstvo Hrvata, odnosno područja na kojem žive zajedno Hrvati i Srbi. Birajući sredstva za realizaciju jezičnih ciljeva Gaj je morao voditi računa o činjenici da su Južni Slaveni između sebe podijeljeni različitim književnim jezicima i različitim pismima, latinicom i ćirilicom. Medij preko kojeg će

¹⁰³ Gaj — Šafařiku, Pešta, sijećanj 1831., Deželić, Pisma Gaju, 339.

¹⁰⁴ V. Gajev nenaslovljeni rukopis nav. u bilj. 73.

doći do zблиžavanja unutar same hrvatske književnosti pisane na različitim varijetetima književnog jezika, te hrvatske i slovenske književnosti Gaj je vidio u zajedničkoj latiničkoj ortografiji. Međutim, nijednu od postojećih ortografija nije smatrao pogodnom za takvu ulogu, jer bi predlaganje jedne od njih bilo shvaćeno kao nametanje jedne pokrajinske tradicije. Nekakav neutralni ili po tuđem uzoru izrađeni sustav, ma kako savršen, ne bi djelovao dovoljno motivacijski ili bi dapače izazvao odbojnost. Gajev ortografski sustav iznesen u »Kratkoj osnovi« nije nastavljaao ni jednu od postojećih hrvatskih (ili slovenskih) grafija. Izgrađen je načelno na hrvatskoj monografemskoj tradiciji (Vitezović je oblikovao dotad najdosljedniji sustav utemeljen na monografemskom načelu)¹⁰⁵, a praktički, u opredjeljenju za konkretni oblik, po uzoru (ne i kao kopija) na češku grafiju Jozefa Dobrowskog i njene primjene u novom pravopisu Vaclava Hanke. Gaj je mogao tako postupiti i vjerovati u uspjeh svog prijedloga ortografske reforme samo zbog toga što ga je ispunio snažnim ideološkim nabojem. On je izgradio jedan, u tehničkom pogledu, savršen sustav, koji se nije temeljio ni na jednoj od živih pokrajinskih tradicija, ali koji ujedno nije mogao biti shvaćen ni kao stran, ni kao neutralan. On je nosio motivacijski naboj sadržan u osloncu na tradiciju na koju se Gaj u »Kratkoj osnovi« poziva (premda ne izričito na Vitezovića), a još više u ideji kulturnog sveslavenstva, tj. u činjenici da je izgrađen na način koji će omogućiti kulturno komuniciranje i zблиžavanje svih Slavena koji se služe latiničkim pismom, tj. Južnih Slavena, Čeha i Poljaka. Prema tome, ortografska rješenja iz »Kratke osnove« nosila su izrazit pečat Gajevih ideoloških opredjeljenja podređenih ciljevima hrvatske nacionalne integracije.

Gaj u »Kratkoj osnovi« ništa nije rekao o sredstvima koja bi trebala utjecati na približavanje južnoslavenskih književnosti pisanih na latiničkom i ćirilskom pismu. U neobjelodanim rukopisima iz istog vremena pokazao je da polugu za ostvarenje tog cilja vidi u književnosti tzv. jezičnih »Srbo-Hrvata«, tj. u štokavskoj, latinicom pisanoj književnosti područja Slavonije, Bosne i Dalmacije. Njeni nosioci su prema Gajevu shvaćanju najvećim dijelom Hrvati, manjim dijelom Srbi, svi govore odnosno pišu jezikom koji je po njegovu shvaćanju srpski s manjim preostacima hrvatskog, upotrebljavaju latiničko pismo, a žive zajedno sa Srbima koji govore bliskim varijetetom srpskog jezika i upotrebljavaju ćirilsko pismo. Zbog toga su oni pogodni kao medij, posrednik u približavanju Hrvata i Srba, a time i u općenitom približavanju svih Južnih Slavena.

Gaj je, dakle, stvorio poluge koje je pružio na dvije strane — jednu prema Slovencima, a drugu prema Srbima. One su trebale poslužiti međusobnom, prije svega jezičnom i kulturnom zблиžavanju Hrvata i Slovenaca, te Hrvata i Srba, s konačnim ciljem stvaranja jedinstvene južnoslavenske jezično-kulturne zajednice.

U razdoblju prije i poslije nastanka »Kratke osnove« Gaj se intenzivno bavio problemima odnosa između Hrvata i Slovenaca, iskazujući različite nijanse u shvaćanju tih odnosa. Interes za određeni vid jezičnog i kulturnog povezivanja Hrvata i Slovenaca bio je kod njega trajno prisutan i on se toj problematici u svojim rukopisima neprestano vraćao. Zaokupljali su ga i

---

¹⁰⁵ Moguš, Vončina, Latinica u Hrvata, 74; Moguš, Pavao Vitezović kao jezikoslovac, 78.

odnosi između Hrvata i Srba. Njima se u svojim rukopisima iz razdoblja oko 1830. god. neusporedivo manje bavio, ali je o tome imao sasvim definiran stav. On je jasno razlikovao Hrvate i Srbe, upotrebljavajući kao kriterij ne državnopravno već jezično i etničko načelo, pri čemu je rasprostranjenost hrvatskog plemena određivao na osnovu predodžbe o povijesnom razvitku hrvatskog i srpskog etnikuma. Ako je suditi prema nešto kasnijim formulacijama iznesenim u pjesmi »Još Horvatska ni prepala« nastaloj na razmeđu 1832. i 1833. god., Gaj tada još nije imao u potpunosti razrađenu koncepciju odnosa između Hrvata i čitavog kompleksa Srba i Bugara. Ostavljajući rješenje tog pitanja budućnosti i imajući globalnu viziju tog rješenja u skladu s načelima kulturnog sveslavenstva, Gaj se u tekućoj etapi bavio prvenstveno odnosom Hrvata prema Slovencima i Srbima na području na kojem je živjelo stanovništvo po njegovu shvaćanju hrvatskog etničkog porijekla. On je, kao što sam rekao, smatrao da su katolici Hrvatske, Slavonije, Dalmacije i Bosne najvećim dijelom Hrvati, a pravoslavni tog područja Srbi. Tvrdio je također da su Slovenci u Kranjskoj, Koruškoj i Štajerskoj hrvatskog etničkog porijekla. Slovensku i srpsku individualnost na tom teritorijalnom kompleksu uopće nije dovodio u pitanje. Međutim, njegova povijesna predodžba o razvitku hrvatskog etnikuma motivirala ga je da veću pažnju posveti čitavom tom području. Zbog toga će 1832/33. godine zazivajući u pjesmi preporod Hrvatske imati pred očima Hrvatsku, Slavoniju, Dalmaciju, Bosnu, Kranjsku, Korušku i Štajersku. Ta misao nije zasnovana na državnom pravu, već na etničkom načelu i na načelu kulturnog sveslavenstva, te ne podrazumijeva niti političko jedinstvo tih zemalja, niti uključivanje svih stanovnika tih zemalja u hrvatsku naciju.¹⁰⁶

Gaju su oba spomenuta medija bila upotrebljiva i kao sredstva za realizaciju neposrednih jezično-nacionalnih i političkih ciljeva koji su se odnosili na političku cjelinu Trojedne kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. On je bio svjestan nesposobnosti hrvatskog plemstva da suprotstavi efikasnu branu mađarskom jeziku koji je mađarsko plemstvo željelo uvesti kao službeni jezik ne samo u Ugarskoj, već i u Hrvatskoj i Slavoniji. Gaj je imao ispisane sve odluke Hrvatskog sabora između 1790. i 1827. god. o uvođenju mađarskog jezika kao neobvezatnog, a zatim obvezatnog predmeta u škole u Hrvatskoj na koje su se ti »dobri Horvati« dali »napelyati«.¹⁰⁷ Međutim, tek je u Pešti postao svjestan zamaha mađarskog nacionalnog pokreta i ogromnog nesrazmjera između njega i pasivnosti koja je vladala u Hrvatskoj. Shvatio je kolika opasnost od »zlosretnog mađarizma« prijeti Hrvatskoj i Slavoniji, odnosno njegovoj trojednoj hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoj domovini koju je i nazivao »mein dreieiniges Vaterland (Kroatien, Slawonien und Dalmatien)«. Gaj je smatrao da treba hitno otpočeti radom na suprotstavljanju mađarskim nasrtajima. Rezultat na jezičnom području očekivao je tek nakon dugotrajnog rada, te se obratio ortografiji. Želio je da se Hrvatska i Slavonija čim prije ujedine bar u ortografiji. Vjerovao je da bi to bila mala, ali prva efikasna brana poplavi »mađarizma«.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Lj. Gaj, Horvatov sloga i zjedinjenje, kod: Fancev, Dokumenti, 318—320. Pjesma je prvi put i pod tim naslovom objelodanjena u *Danici* 1835. godine (*Danicza horvatzka, slavonzka y dalmatinzka* 1835., 5, 7. II).

¹⁰⁷ Lj. Gaj, Zverhu jezika magyazrkoga (rkp.), NSB, R 4701 A III 3.

¹⁰⁸ Gaj — Šafařiku, Pešta, sijećanj 1831., Deželić, Pisma Gaju, 337—339.

S druge strane, smatrao je da je i nazivanje napose Slavonaca i Dalmatinaca »Slavo-Srbima« kao što je to činio Šafařík, sa stajališta ciljeva sve-slavenstva štetno, dapače da je »mađarističko« (mağaristisch), jer ne potiče na okupljanje, već dijeli i ono što je već povezano ili ima mogućnosti da se poveže u borbi protiv »mađarizma«. Svoj prijedlog da se katolici Slavonije, Bosne i Dalmacije u jezičnom pogledu nazivaju »Srbo-Hrvatima«, tj. da se u naziv za njihov jezik uključi i hrvatsko ime, smatrao je prije svega politički svrhovitim. Tvrdio je da će na taj način biti ojačana zajednica Hrvatske, Slavonije i Dalmacije koje su sjedinjene u jednom političkom tijelu (in einem politischen Körper) i napose biti ostvarena uža povezanost faktički odvojene Dalmacije s tom zajednicom.¹⁰⁹

Gajeva ideološka konstrukcija, njegov sustav jezičnih i nacionalnih shvaćanja, klasifikacija slavenskih jezika i naroda, te koncepcija o izgradnji književnih jezika i ortografije proizišli su iz načina na koji je Gaj osjećao i sagledavao probleme hrvatske nacionalne integracije plemićkog i visokog građanskog sloja banske Hrvatske na prijelazu iz feudalizma u kapitalizam. Ta se problematika prilikom pretakanja u nacionalno-integracijsku ideologiju našla u sukobu s postojećim klasifikacijama suvremene slavističke znanosti i nije se mogla u njih uklopiti. To je Gaju činilo teškoće prilikom oblikovanja ideološkog sustava kojim je procesu hrvatske nacionalne integracije želio dati »znanstvenu« podršku kakvu su u klasifikacijama suvremene slavistike našle slovenska i srpska nacionalno-integracijska ideologija. Model koji je najbolje odgovarao potrebama hrvatske nacionalno-integracijske ideologije našao je u ideji slavenske uzajamnosti, tj. u kulturnom sveslavenstvu kollarovskog tipa. Gaj je svoj sustav hrvatske nacionalno-integracijske ideologije oblikovao nakon susreta s Kollárom 1830. god. Međutim, specifična hrvatska jezična situacija, te slavističke klasifikacije, koje nije bilo moguće ni mimoći ni izbrisati iz svijesti, spriječili su Gaja da dođe do »čistog« rješenja u kojem bi hrvatsku naciju obilježio jednim, isključivo njenim jezikom. God. 1830. Gaj je tome težio, ali nije mogao takvu konstrukciju izvesti dosljedno do kraja, te je ujedinjenje svih Hrvata u književnom jeziku učinio ovisnim o stvaranju jedinstvenog južnoslavenskog književnog jezika. Prijedlog reforme latiničke grafije koji je iznio 1830. god. u »Kratkoj osnovi« bio je u potpunosti usklađen s ciljevima njegove ideologije i s njegovim konkretnim rješenjima za književni jezik.

God. 1830. Gaj je uglavnom oblikovao strukturu svog tipa hrvatske nacionalno-integracijske ideologije. Međutim, još uvijek je tražio adekvatne elemente koje će na nju aplicirati. Shvaćanja iz tog vremena samo su jedna od privremenih kristalizacija tih elemenata na putu prema konačnom oblikovanju Gajeve nacionalno-integracijske ideologije. Gaj svoj ideološki model neće mijenjati. Zamjenjivat će pojedine elemente novima, bolje prilagođenima cjelini sustava i njegovim ciljevima. Mijenjat će ih kombinirajući pojedine elemente iz hrvatske kulturne tradicije i iz slavističkih klasi-

---

¹⁰⁹ V. Gajev nenaslovljeni rukopis nav. u bilj. 73.

fikacijskih sustava. Tako će postupiti i s koncepcijom o oblikovanju književnog jezika, te o ortografskim rješenjima. Dajući im 1835. konačan oblik, Gaj će zadržati neizmjenjenim model svoje ideologije i funkciju te ideologije u procesu hrvatske nacionalne integracije.

Prihvaćeno za tisak 26. lipnja 1985

Zusammenfassung

DIE KLASSIFIZIERUNG DER SÜDSLAWISCHEN SPRACHEN UND VÖLKER VON LJUDEVIT GAJ ZUM ZEITPUNKT DES ENTSTEHENS DES BUCHES »KRATKA OSNOVA HORVATSKO-SLAVENSKOGA PRAVOPISANJA — KURZER ENTWURF EINER KROATISCH-SLAVISCHEN ORTOGRAPHIE« AUS DEM JAHR 1830

Nikša Stančić

Der Autor des folgenden Beitrags erforscht — sich dabei auf das Buch »Kurzer Entwurf einer kroatisch-slawischen Orthographie beziehend — jene Probleme, die das Entstehen des konsistenten Systems der nationalen Integrationsideologie von Ljudevit Gaj am Vorabend der nationalen Wiedergeburt der Kroaten (die illyrische Bewegung) begleiteten und als Folge des Zusammentreffens einer Reihe von Faktoren (objektive geschichtliche Zustände, Elemente des Geschichtsbewusstseins, traditionelle Einflüsse, neue ideologische Modelle) verstanden werden müssen. Das Zustandekommen der Ideologie von Ljudevit Gaj sieht der Autor im Lichte folgender bedeutungsvoller Umstände: bestehende Integrationsbemühungen im kroatischen Raum, zu verdanken den Anstrengungen der sich bildenden Gruppe von Honoraten aus den Reihen des Adels und des bürgerlichen Kaufmannsstandes sowie der Vertreter der Intelligenz im Norden Kroatiens; Desintegrationstendenzen im kroatischen Raum; kroatisches und südslawisches Ideengut (der Illyrismus), auf der Idee der kroatischen Kulturtradition fußend; das neuentdeckte Modell der »Sprach-Nation« der Romantiker, das seinen Ursprung in der Sprache als Ausgangspunkt hatte; die Einteilung des Raumes der kroatischen nationalen Integration in drei Hauptdialekte sowie die in der slawistischen Wissenschaft übliche Klassifizierung, wonach der Raum der kroatischen nationalen Integration anhand der sprachlichen Kriterien entweder als zugleich den Slowenen und Serben zugehörig betrachtet wurde (Kopitar, Šafarik) oder wonach der gesamte südslawische Raum einer Nation und einer Schriftsprache zugeordnet wurde.

Im Jahr 1827 fand Ljudevit Gaj sich in Graz ein, um Studien zu betreiben, deren Ziel es war, die historische These von der Identität der kroatischen Nation als eines der Elemente der neuen Ideologie wissenschaftlich zu untermauern. In Graz machte er sich mit dem Modell der Nation der romantischen Schule bekannt und mit der Lehre der modernen Slawistik, die der Idee des Panславismus als Grundlage diente (Kopitar, Šafarik). Doch

erst nach seiner Ankunft in Budapest (1829—31) stiess er in der Lehre Kollars über die slawische Wechselseitigkeit auf jenes Modell, das als Grundlage einer kroatischen Integrationsideologie annehmbar war, weil es die wissenschaftliche Begründung lieferte für die Vereinigung des kroatischen Volkes im Rahmen einer Schriftsprache, obwohl nur indirekt- unter der Voraussetzung nämlich, die Vereinigung aller Südslawen im sprachlichen Rahmen sei bereits erfolgt. Auf Grund nichtveröffentlichter Handschriften von Gaj konnte der Autor feststellen, dass Gaj um das Jahr 1830 ein eigenes System der Klassifizierung der südslawischen Sprachen und Völker begründete. Gaj vertrat die Auffassung, dass die Slawen eine Nation seien, die eine Sprache spreche. Die vier Stämme der Slawen wiederum würden vier Hauptdialekte unterscheiden. Der Stamm der Südslawen (der nach Gaj von den Illyren stammt) teile sich weiter in die Unterstämme der Slowenen, Kroaten und Serben ein, die ihre eigenen Unterdialekte sprechen. Bemüht, die ethnische Identität der Kroaten nicht nur auf Grund der geschichtlichen Kontinuität, sondern auch der sprachliche Individualität zu betonen, ging Gaj davon aus, dass ein kroatischer Unterdialekt bestehe, dessen grundlegende Eigenschaften er in einigen Besonderheiten des kajkavischen, čakavischen und ika-visch-štokavischen Dialekts zu finden glaubte und der mehrere »Varietäten« aufzuweisen hatte. Er war der Meinung, dass die Entstehung der einheitlichen Schriftsprache der Südslawen stufenweise vor sich gehen sollte, d.h. er hatte vor, zunächst die kroatische Schriftsprache zu begründen nach dem Muster der synthetischen Sprache des P. Ritter Vitezović. Dabei betonte er, dass jene Kroaten, die mit der Zeit den seiner Meinung nach štokavischen Dialekt übernommen haben, ausserhalb der kroatischen Sprachgemeinschaft bleiben würden, sah darin allerdings das mögliche Medium für eine Annäherung der Kroaten und Serben. Die Slowenen und Kroaten hatten ihrerseits die lateinische Schrift gemeinsam.

Auch seinen Vorschlag die Reform der Orthographie betreffend, der im Büchlein »Kurzer Entwurf einer kroatisch-slawischen Orthographie« aus dem Jahr 1830 enthalten ist, arbeitete er im Einklang mit der Idee des kulturellen Panslawismus und der slawischen Wechselseitigkeit aus, aber auch im Einklang mit der kroatischen Tradition der Monographeme in der Orthographie. Auf Grund bisher unbekannter Teile dieser seiner Handschrift und auf Grund der Angaben aus anderen Manuskripten von Gaj konnte der Autor feststellen, dass Gajs Orthographievorschlag sowohl in der gegenwärtigen Schriftsprache, die sich auf dem kajkavischen Dialekt gründete, in der Literatur in der lateinischen Schrift und in der Schriftsprache, deren Grundlage der štokavische Dialekt war, geschrieben, angewandt werden sollte, er sollte aber auch in der slowenische Schriftsprache, in der synthetischen kroatischen Schriftsprache, die erst begründet werden sollte sowie in der einheitlichen zukünftigen südslawischen Schriftsprache gelten.

Gaj sollte bis zum Beginn der nationalen Wiedergeburt einige seiner Orthographievorschläge mit der kroatischen Orthographiepraxis in Einklang bringen. So sollte er auch seine Auffassungen über die allmähliche Entwicklung einer südslawischen Schriftsprache aufgeben, doch seine Ideologie des Illyrismus hatte auch weiterhin das Modell, das er im Jahre 1830 entdeckt und mit so viel Begeisterung sich zu eigen gemacht hatte, als Grundlage.

SVEUČILISTE U ZAGREBU — INSTITUT ZA HRVATSKU POVIJEST

INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
ИНСТИТУТ ХОРВАТСКОЙ ИСТОРИИ

RADOVI

VOL. 18

ZAGREB

1985.

Izdavač: Sveučilište u Zagrebu — Centar za povijesne znanosti
Odjel za hrvatsku povijest

UREDNIČKI ODBOR

Branka BOBAN, Zagreb, Mirjana GROSS, Zagreb, Josip LUČIĆ, Zagreb, Marijan MATICKA, Zagreb, Ivan OČAK, Zagreb, Tomislav RAUKAR, Zagreb, Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Josip LUČIĆ, Zagreb

Adresa uredništva: Centar za povijesne znanosti — Odjel za hrvatsku povijest,
Zagreb, Krčka 1

Časopis izlazi jednom godišnje

Cijena ovog broja iznosi 600 din

Izdavanje časopisa sufinancira Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SR Hrvatske - VII.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske br. 6859/1 od 5. X. 1982. časopis »Radovi« oslobođeni su plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Republičkom komitetu za informiranje SR Hrvatske pod br. UP-547/2 — 84 — 1984.

RADOVI 18

Za izdavača
Prof. dr *Josip Adamček*

Lektor
Ivan Tolj

Korektor i tehnički urednik
Franjo Čuješ

SURADNICI U OVOM BROJU

AGIČIĆ Damir, student, Filozofski fakultet Zagreb
BOBAN mr Branka, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1 Zagreb
BOBAN dr Ljubo, Filozofski fakultet Zagreb
BUDAK mr Neven, Filozofski fakultet Zagreb
BUŽIĆ-BOŽANČIĆ dr Danica, Poljana kralja Tomislava 3, Split
ĐURIĆ Vesna, student, Filozofski fakultet Zagreb
FILIPOVIĆ Klara, Šestinski vijenac 22, Zagreb
GOLDSTEIN mr Ivo, Filozofski fakultet Zagreb
GROSS dr Mirjana, Britanski trg 12, Zagreb
KARDUM mr Livia, Fakultet političkih nauka Zagreb
KLOPČIĆ Franc, Linhartova 62, Ljubljana
KUDELJIĆ Zlatko, Turinina 4, Zagreb
LUČIĆ dr Josip, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1 Zagreb
MIJATOVIĆ Anđelko, P. Togliatija 12, Susedgrad, Zagreb
MIROŠEVIĆ mr Franko, Zavod za prosvjetno-pedagošku službu SRH, Zagreb
NIKOLANCI Mladen, B. Ivanovića 10, Split
OČAK dr Ivan, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta Krčka 1, Zagreb
PAVLIČEVIĆ dr Dragutin, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta, Krčka 1, Zagreb
PEKIĆ mr Milenko, Naučna biblioteka, Zadar
PERIČIĆ dr Šime, Zavod JAZU, Obala oktobarske revolucije 8, Zadar
PRELENDER Ivica, Iza Roka 1, Dubrovnik
STANČIĆ dr Nikša, Filozofski fakultet Zagreb
STRČIĆ dr Mirjana, Kumičićeva 42, Rijeka
STRČIĆ Petar, Arhiv Hrvatske, Zagreb
STUBLIĆ Zlatko, Vlašićka 12, Zagreb
ŠANTEK Darko, Trnac 29, Zagreb
ŠVAB mr Mladen, Leksikografski zavod »Miroslav Krleža«, Zagreb
TARADŽIĆ Branka, student, Filozofski fakultet Zagreb
VRANJEŠ-SOLJAN mr Božena, Centar za povijesne znanosti Sveučilišta Krčka 1 Zagreb
ZORIĆ Damir, Salopekova 18, Zagreb